

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta Sociálních Věd

Institut Politologických Studií

Martin Šik

**Estonsko jako příklad autoritativního režimu
meziválečné Evropy**

Bakalářská práce

Praha 2009

Autor práce: **Martin Šik**

Vedoucí práce: **PhDr. Josef Mlejnek, Ph. D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat konzultantovi své práce PhDr. Josefu Mlejnkovi, Ph. D. za řadu cenných rad a podnětů, které mi pomohly při psaní této práce. Zároveň nemohu opomenout ani své rodiče a jejich nezměrnou trpělivost při doladování jazykové i obsahové stránky práce.

Bibliografický záznam

ŠIK, Martin (2009). *Estonsko jako příklad autoritativního režimu meziválečné Evropy*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. 72 s. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Josef Mlejnek, Ph. D.

Anotace

Bakalářská práce „Estonsko jako příklad autoritativního režimu meziválečné Evropy“ pojednává o politickém systému Estonské republiky v meziválečném období. Práce nastiňuje charakter demokratického režimu a jeho problematické momenty. Dále se práce vypořádává s příčinami, které vedly k neschopnosti demokratického režimu najít adekvátní odpovědi na socio-ekonomicko-politické problémy, jež přivodily zánik demokracie a ustavení nedemokratického režimu. Autor se také věnuje samotnému procesu změny režimu. Práce popisuje praxi autoritativního režimu a vysvětluje, proč a jak se estonské pojetí autoritarismu lišilo od jiných nedemokratických režimů a jaký byl jeho vztah k demokracii. Celá práce je zasazena do celoevropského kontextu.

Annotation

Bachelor thesis „Estonia – an example of an authoritarian regime in interwar Europe“ deals with the political system of the Estonian republic in the interwar period. The paper outlines the main characteristics of the democratic regime and its questionable points. The paper further discusses the causes that led to the incapacity of the democratic regime to find the proper answer to the social, economic and political problems of the time, that brought about the breakdown of the democratic regime and rise of the non-democratic one. The author also addresses the process of regime change itself. The paper describes the practice of the authoritarian regime and explains why and how the Estonian concept of authoritarianism was different from other non-democratic regimes and what its relation was towards democracy. The work is set in the broader European picture.

Klíčová slova

Estonsko; demokracie; autoritativní režimy ve 20. a 30. letech; kolaps demokracie

Keywords

Estonia; democracy; authoritarian regimes in the 20's and 30's; breakdown of democracy

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci napsal samostatně a použil jsem jen prameny a literaturu uvedené v seznamu použité literatury. Současně dávám svolení k tomu, aby byla tato práce zpřístupněna v příslušné knihovně UK a to jak v tištěné, tak i v elektronické podobě. Práci je možno využívat ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 20. května 2009

Martin Šik

Bakalářská práce

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE NA TÉMA:

Estonsko jako příklad autoritativního režimu meziválečné Evropy

autor: *Martin Šik*
obor a ročník: *Politologie, 2. ročník bakalářského studia*
akademický rok: *2007/2008*
vedoucí práce: *PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.*

datum odevzdání:

Souhlasím s vedením bakalářské práce:

Téma bakalářské práce

Za téma své bakalářské práce jsem si zvolil rozbor jednoho konkrétního autoritativního režimu – Estonské tzv. *Éry mlčení*. Estonsko pro mne představuje velmi příhodný objekt zkoumání vzhledem k tomu, že na zdejší University of Tartu strávím jeden semestr zahraničního studia v rámci projektu Erasmus. Na příkladu tohoto nedemokratického režimu bych chtěl ilustrovat situaci, která nastala v Evropě ve 20. a 30. letech 20. století.

Po skončení první světové války, interpretované nejen T. G. Masarykem jako konečné vítězství liberální demokracie ve světě, došlo paradoxně k nebývalému rozvoji jiných forem vlády, než jakou je demokracie. Demokracie se oproti tomu dostala do svého krizového období, kdy byla mnohými označována za překonanou. Pozornost vědeckého bádání se povětšinou upírá na režimy totalitní – nacismus, bolševismus a fašismus. Tyto režimy postavily svou ideologii i politickou praxi na přímé negaci demokracie.

Vedle této skupiny nedemokratických režimů existuje velké množství režimů, které se na pomyslné ose demokracie – totalitarismus nalézají blíže jednomu či druhému pólu. V Evropě druhé poloviny 30. let minulého století přetrvával jen minimální počet skutečně demokratických států.

Obecně převládá tendence spojovat nedemokratické režimy meziválečné Evropy s fašismem a označovat je za fašizující. Toto označování není příliš vhodné. Akademická diskuze v otázce nedemokratických režimů přišla s termínem *autoritativní režim*. Autoritativní režimy však není možno jednoduše klást mezi demokracii a totalitarismus, vytvářejí svébytnou skupinu forem vlády – jakýsi třetí pól.

Svou pozornost bych chtěl upřít do Pobaltí, protože zde byla, dle mého názoru, hranice mezi demokratickým a nedemokratickým režimem velice tenká a o to spíše by mohly vyniknout prvky, které tyto dva systémy odlišují.

V případě Estonska se jednalo o typický příklad umírněného autoritativního režimu. Jeho hlavním ideologickým motivem byla především snaha konsolidovat poměry v zemi spojená s glorifikací vlastního národa, která však nepřerostla v šovinismus. Nejednalo se o režim totalitní a ani k totalitarismu směřující. Neusiloval o absolutní kontrolu společnosti a jejího splnutí se státem. Snažil se naopak odpolitizovat společnost a omezoval se na techniku kontroly moci, jejíž výkon halil pod roušku demokratičnosti. Estonský autoritativní režim neuplatňoval vůči svým občanům, tvrdé represivní postupy, s výjimkou období krátce po převzetí moci.

Základní příčiny selhání demokratického režimu Estonské republiky spatřuji především v nedostatku přirozených národních elit, nepřítomnosti delší demokratické tradice a v nízké politické kultuře. Jako nevhodný se ukázal zvolený model demokracie – přílišný příklon k reprezentativnosti na úkor akceschopnosti. Tyto nedostatky vyústily v krizi parlamentarismu a volání po vládě silné ruky.

Vedle těchto otázek bych chtěl jako klíčový problém své práce postavit to, zda je možné hodnotit autoritativní režimy jako *konkurenci* demokracie či spíše její *alternativu*. Totalitní režimy, jak jsem zmínil výše, představovaly negaci liberálního pojetí demokracie. Autoritativní režimy naopak často proklamovaly snahu demokracii modifikovat. Za příklad může posloužit zkušenost 2. republiky, která se nepochybně odkláněla od demokracie, ale zároveň se sama chápala jako její zlepšení (termíny jako „autoritativní demokracie“ a podobně).

Tato teze je sporná ze dvou důvodů – (1) velké množství autoritativních režimů bylo postaveno na kritice liberální demokracie, (2) totalitní, poválečné, lidově demokratické režimy se samy definovaly jako nejvyšší stádium demokracie. Rozbor druhé otázky by přesahoval rámec vymezení mé práce. Zaměřit bych se chtěl na otázku první a dokázat, že Estonsko představovalo autoritativní režim, který se profiloval jako modifikace demokracie, a že nebylo v Evropě takovéto pojetí ojedinělé.

Ve své práci bych tedy chtěl objasnit příčiny nástupu autoritativního režimu v Estonsku a obhájit hypotézu o autoritativním režimu jako alternativě, nikoliv vyhrocené opozici k demokracii.

Ve své bakalářské práci se budu věnovat konkrétnímu případu autoritativního režimu meziválečné Evropy, jímž bylo Estonsko. Metodou *case study* bych chtěl osvětlit některé aspekty obecněji platné pro tyto nedemokratické formy vlády. Nepostradatelnou při mé práci bude *historická deskripce*, které, po vztažení k obecným postulátům učiněným předními politickými vědci v dané oblasti, využiji k generalizaci. Pokusím se též využít *komparativní metody* k porovnání určitých momentů typických právě pro Estonsko s jinými státy, tak aby mohla vyniknout jejich specifčnost.

Žijeme v době, kdy je přinejmenším v Evropě demokracie přijímána jako nejlepší možný způsob vykonávání moci a je považována za nejlepší prostředek k dosažení obecného blaha. V období mezi dvěma světovými válkami nebyla tato idea demokracie zdaleka všeobecně přijímána a projevovala se snaha o nalezení lepšího uspořádání. Tato snaha bohužel vyústila v nejhrůznější zvěrstva lidských dějin – totalitní formu státu. Estonský autoritativní režim, kterým se chci zabývat, rozhodně nepatří do této kategorie, ale přesto představuje odklon od demokracie. Takovéto úchytky by měly být bezpochyby zkoumány, abychom na jejich příkladu mohli nalézt slabiny demokratického uspořádání, odhalit mnohdy ne zcela zřetelné pohyby směřující k jeho potlačení, a tak snad předejít opakování dějin.

Cíle bakalářské práce

- 1) Zjistit příčiny, které vedly k neschopnosti parlamentního režimu řešit základní problémy společnosti a následně přivodily zánik demokracie,
- 2) prozkoumat samotný proces přechodu od parlamentního k autoritativnímu režimu,
- 3) popsat praxi nedemokratického režimu, z hlediska výkonu moci, uplatňování konceptu jediné strany jako převodové páky režimu, ústavního ukotvení daného systému,
- 4) dokázat, že estonské pojetí autoritativního režimu představovalo alternativu a nikoliv konkurenci demokracie a
- 5) provést generalizaci tohoto konkrétního případu nedemokratického režimu v kontextu meziválečné Evropy

Stav dosavadního výzkumu

Problematice pobaltského prostoru ve 20. a 30. letech 20. stol. je v českém prostředí věnováno vcelku dostatek literatury, i když jako ve všem i zde by mohlo být lépe. Tato literatura je však zaměřena především historiograficky. Politologické zhodnocení mnou vybraného tématu prakticky neexistuje. Určitou výjimku v tomto směru představuje kniha Radky Lainové, Zory Hlavičkové a Michala Straky *Diktatury v rukavičkách?* zabývající se meziválečnými autoritativními režimy v Polsku, Maďarsku, Litvě, Lotyšsku a Estonsku. Tato práce má i určité politologické aspirace. Věřím, že zbývá ještě mnoho prostoru k doplnění a upřesnění v duchu mých výše vytyčených cílů. Pro dokreslení získaných informací jsem do seznamu literatury zařadil i několik soudobých textů, jejichž relevanci bude ale nutno ověřit teprve po jejich prostudování.

V oblasti teorie demokratických, autoritativních a totalitních režimů obecně existuje mnoho studií a je možno si vybírat – budu se opírat především o práce uznávaného odborníka na typologizaci autoritativních režimů Juana Linze.

Zde uvedenou literaturu hodlám rozšířit o zdroje, které budou dostupné přímo v Estonsku v rámci mého temnějšího studijního pobytu.

Předpokládaná osnova

- Úvod
- 1. Estonsko z hlediska historické perspektivy
  - 1.1. Estonsko jako součást carské říše
  - 1.2. Politický systém demokratického Estonska
  - 1.3. Snahy o posílení exekutivy
  - 1.4. Státní převrat
- 2. Autoritativní režimy - typologizace
- 3. Podoba autoritativního režimu v Estonsku
  - 3.1. Ústavní rámec
  - 3.2. Charakter autoritativního režimu
- 4. Autoritativní režimy v ostatní Evropě – srovnání s Estonskem
- Závěr

Literatura

a) Monografická

Neperiodická:

- BALÍK, S.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha 2004.
- BALÍK, S.: *Totalitární a autoritativní režimy*. In: Hloušek, V. - Kopeček, L. (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno 2003.
- BOJTÁR, A.: *Oloupení Evropy: Příběh anexe pobaltských států ve světle dokumentů: 1939-1989*. Praha 1996.
- BROOKER, P.: *Non-Democratic Regimes. Theory, Government and Politics*. Basingstoke 2000.
- ČERMÁK, V.: *Otázka demokracie; Díl I. Demokracie a totalitarismus*. Praha 1992.
- DAHL, R.: *Demokracie a její kritici*. Praha 1995.
- ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií*, Praha 2000.
- JUTIKKALA, E. a PITOMEN, K.: *Dějiny Finska*. Praha 2001.
- KASEKAMP, A.: *The radical right in interwar Estonia*. Houndmills 2000.
- KRIEGER, J. (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky*. Praha 1993.
- LAINOVÁ, R.: *Diktatury v rukavičkách?* Praha 2003.
- LINZ, J. J.: *An Authoritarian Regime: Spain*. In: Allardt, E. Littunen, Y. (eds.): *Cleaveges, Ideologies and party Systéme. Contribution to Comparative Political Sociology*. Helsinky 1964.

- LINZ, J. J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore 1996.
  - LINZ, J. J.: *The breakdown of democratic regimes: crisis, breakdown, and reequilibration*. Baltimore 1978.
  - LINZ, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. In: Greenstein, F. I. – Polsby, N. W. (eds.) *Handbook of Political Science*. Vol III. Reading 1973.
  - LINZ, J. J.: *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder 2000.
  - MILJAN T.: *Historical dictionary of Estonia*. Lanham 2004.
  - NÁLEVKA, V.: *Světová politika ve 20. století*. Praha 2000.
  - NOVÁK, M.: *Systémy politických stran*. Praha 1997.
  - OBR, J.: *Dnešní Estonsko*. Praha 1932.
  - RAUCH, G. von: *The Baltic states: the years of independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917-1940*. London 1995.
  - RAUN, T.: *Estonia and the Estonians*. Stanford 2001.
  - SARTORI, G.: *Strany a stranické systémy*. Brno 2005.
  - SARTORI, G.: *Theory of Democracy Revisited*. Chatham 1987.
  - ŠVEC, L.: *Československo a pobaltské státy v letech 1918-1939: vývoj politických a hospodářských vztahů Československa s Litvou, Lotyšskem a Estonskem v meziválečném období*. Praha 2001.
  - ŠVEC, L.: *Dějiny pobaltských zemí*. Praha 2006.
- Periodická:**
- LAINOVÁ, R.: *Estonsko v březnu – legální převrat*. In: *Historický obzor*. IX-X. Praha 2001, str. 217-222.
  - LAINOVÁ, R.: *Po převratu v Litvě – úplný klid*, in: *Historický obzor*. III-V. Praha 1997, str. 71-75.
  - ŠVEC, L.: *Meziválečné Lotyšsko a Estonsko a krize parlamentarismu*. In: *Dějiny a současnost*, 1993/6, Praha 1993, str. 12-17.
- b) Internetové zdroje**
- *The Constitution of the Esthonian Republic (1920)*. Dostupné ze stránek PhDr. Petra Justa <<http://www.just.wz.cz/>>.
  - *The Constitution of the Esthonian Republic (1938)*. Dostupné ze stránek PhDr. Petra Justa <<http://www.just.wz.cz/>>.

Obsah

ÚVOD	15
1 POLITICKÝ SYSTÉM DEMOKRATICKÉHO ESTONSKA	18
1.1 VZNIK SAMOSTATNÉHO STÁTU A VÁLKA ZA NEZÁVISLOST	18
1.2 ÚSTAVNÍ RÁMEC	20
1.3 POZEMKOVÁ REFORMA	24
1.4 STRANICKÝ SYSTÉM.....	25
2 KOLAPS DEMOKRATICKÉHO REŽIMU	32
2.1 POLITICKÉ, SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÉ POZADÍ KRIZE DEMOKRACIE.....	32
2.2 POKUS O REKALIBRACI SYSTÉMU – ÚSTAVNÍ REFORMA	36
2.3 Hnutí VAPSŮ A ÚSTAVNÍ KRIZE	39
2.4 STÁTNÍ PŘEVRAAT.....	42
3 PODOBA AUTORITATIVNÍHO REŽIMU V ESTONSKU	46
3.1 CHARAKTER REŽIMU.....	47
3.2 MÍRA POLITICKÁ REPRESE.....	50
3.3 ÚSTAVNÍ ZAKOTVENÍ.....	52
4 AUTORITATIVNÍ REŽIMY V KONTEXTU DOBY	57
4.1 AUTORITATIVNÍ REŽIMY V POBALTÍ.....	59
4.2 ESTONSKO.....	60
ZÁVĚR.....	62
SUMMARY.....	65
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	66
SEZNAM PŘÍLOH	69
PŘÍLOHY	70
PŘÍLOHA Č. 1: PODÍL PRAVICOVÝCH A LEVICOVÝCH STRAN V RIIGIKOGU: 1920-1932	70
PŘÍLOHA Č. 2: PRŮMĚRNÁ VLÁDNÍ STABILITA PARLAMENTNÍCH SYSTÉMŮ MEZIVÁLEČNÉ EVROPY	71
PŘÍLOHA Č. 3: POMĚR MEZI STABILITOU VLÁD A ZÁNIKEM DEMOKRACIE.	72

Úvod

Tématem této bakalářské práce je autoritativní režim meziválečného Estonska a především okolnosti, které umožnily jeho vznik. Zvláštnosti vývoje estonského politického systému v meziválečném období si zasluhují pozornost. V době současné hospodářské recese může být zkoumání neúspěšné konsolidace demokratických režimů poučením pro politický vývoj v řadě zemí. Jak se ukazuje, hospodářské obtíže mohou být velice nebezpečnou roznětkou dalekosáhlých politických změn. V českém prostředí nebyla a není estonskému vývoji od demokracie k autoritativnímu režimu věnována větší pozornost z perspektivy politické vědy, a proto bylo jeho zkoumání pro autora velkou výzvou. Bakalářská práce se tedy pokouší tento vývoj v hrubých rysech zmapovat a zároveň odhalit určité systémové předpoklady pro zánik demokratického režimu, které mohou i v současnosti posloužit jako ponaučení.

Po skončení první světové války, interpretované nejenom T. G. Masarykem¹ jako vítězné tažení liberální demokracie, můžeme v Evropě sledovat nebývalý nárůst nedemokratických tendencí. Tento proud měl jak teoretický tak i praktický rozměr. Mnoho zemí, které si demokracii osvojily teprve v důsledku výsledku první světové války, se od ní více či méně otevřeně odvrátilo. Zároveň se v evropské intelektuální sféře objevovaly silné názory označující liberální demokracii za překonanou formu vlády a jako řešení odpovídající 20. století byly předkládány moderní totalitní ideologie, jakými byl komunismus, fašismus nebo nacismus. V politické vědě dlouhou dobu převládala tendence přiřadit všechny nedemokratické režimy meziválečné Evropy k některé z těchto totalitních ideologií a absence totalitních prvků v jednotlivých zemích byla vysvětlována defektním vývojem. Průkopnická práce J. J. Linze toto pojetí korigovala a představila autoritarismus jako třetí svébytný pól spektra politických režimů. Autoritativní režimy mají s totalitními společné pouze negativní vymezení – nejsou demokratické.

Stále se můžeme setkávat s tendencí spojovat nedemokratické režimy meziválečné Evropy s fašistickou ideologií. Je možné, že je to pozůstatkem přístupu komunistické vědy, která zásadně nerozlišovala nedemokratické režimy meziválečné Evropy a klasifikovala je souhrnně jako fašistické. Takové pojetí je však zásadně chybné. Označení nedemokratických režimů za fašistické či za fašizující, pokud postrádají

---

¹ Viz např. Masaryk (2005: 337-338).

základní znaky skutečného fašismu, se připravuje o možnost jejich nezávislé analýzy. Je nutné režimy nejprve zkoumat a teprve následně vyslovovat závěry o jejich charakteru.

Estonsko je v tomto smyslu typickým příkladem umírněného autoritativního režimu chybně označovaného za fašistický nejen komunistickou historiografií. Není sporu o tom, že mnohé autoritativní režimy přebíraly určité principy fašismu, ale to ještě neznamená, že byly svou podstatou skutečně fašistické. Případná podobnost pramení spíše ze shodnosti některých politik těchto, většinou pravicových a konzervativních režimů, s cíli fašistických hnutí. V mnohém se však tyto režimy od sebe naopak výrazně lišily, či dokonce stály proti sobě. Zkoumání jednoho konkrétního autoritativního režimu by mělo podpořit tuto tezi. Nezbytné je také objasnit podobu demokratického režimu v Estonsku, protože bezesporu měla zásadní vliv na vývoj směřující k nedemokratickému režimu.

Významným prvkem estonského autoritativního režimu bylo to, že se nestavěl do opozice vůči demokracii, naopak tvrdil, že demokracii hájí. To ho odlišuje nejenom od totalitních ideologií, ale i od mnohých jiných autoritativních režimů, které se stavěly otevřeně proti liberální demokracii a chtěly jí nahradit jiným zřízením. Autor by chtěl obhájit své přesvědčení, že autoritativní režim v Estonsku nesměřoval primárně proti demokracii, ale přesto došlo v důsledku specifického vývoje ke vzniku režimu, který byl neslučitelný se základními demokratickými principy.

Vedle toho, že byla sovětská okupace nezměrnou tragédií pro Estonsko a jeho lid, můžeme ji litovat i z hlediska našeho pohledu. Sovětská agrese přervala vývoj estonského autoritativního režimu a tak nás připravila o možnost sledovat jeho případnou evoluci v delším časovém horizontu. Pokud bychom takovouto možnost měli, mohli bychom na základě rozboru následujícího období analyzovat obecné tendence autoritativních režimů. Bylo by snazší hledat odpovědi na otázku, zda se v meziválečném období jednalo o dočasnou krizi demokracie anebo zda byla druhá polovina třicátých let svědkem nezvratné systémové degradace demokratických systémů. Takovéto úvahy jsou však bezpředmětné, neboť historie se ubírala tím směrem, kterým se ubírala.

Cílem práce je především objasnit příčiny, které vedly k neschopnosti estonského demokratického režimu a jeho elit najít odpovědi na problémy, které štěpily estonskou společnost a přivodily tak jeho kolaps. Dále popsat a analyzovat samotný proces zániku demokracie a ustavení nedemokratického režimu. Následující části práce budou věnovány praxi autoritativního režimu a vysvětlení toho, proč a jak se estonská varianta

autoritarismu lišila od jiných nedemokratických režimů a jaký byl jeho poměr k demokracii. Zároveň bude celá práce zasazena do širšího kontextu meziválečné Evropy.

Při zkoumání estonského případu autor využívá metodu *case study*, pomocí které by chtěl osvětlit určité aspekty konkrétního autoritativního režimu s obecnější platností pro nedemokratické formy vlády odlišné od totalitarismu. Základním zdrojem informací o Estonsku budou především historiografické práce a ani autor se zde nevyhne historické deskripci, která je nepostradatelná při popisu konkrétních událostí, jež stály u vzniku demokratického Estonska, provázely proces zániku demokracie a samozřejmě charakterizují samotný autoritativní režim. Tato fakta budou následně vztažena k teoretickému rámci. V omezené míře je též estonský vývoj porovnáván s vývojem v ostatní Evropě tak, aby vynikla jeho specifičnost nebo naopak obecnost.

Určitý problém technického rázu představuje překlad a následné užívání názvů institucí, politických stran a organizací. Estonštinu autor neovládá, a proto není schopen provádět vlastní překlad. Jednotliví autoři píšící v anglickém jazyce používají pro stejné fenomény různé výrazy a slovní spojení. Vzhledem k tomu, že autor považuje doc. Luboše Švece za největší českou autoritu v oblasti studia pobaltského prostoru, rozhodl se většinou přidržet jeho terminologie.

1 Politický systém demokratického Estonska

1.1 Vznik samostatného státu a válka za nezávislost

Průběh první světové války a s ní související únorová revoluce, která ukončila carský režim, měla zásadní dopad na vývoj v Pobaltí. Tak jako ve střední Evropě, měl i zde vznik nových států přímou souvislost s výsledkem první světové války. Území dnešního Estonska, které bylo v carských dobách tvořeno Estonskou a severní částí Livonské gubernie, zůstávalo na rozdíl od jižnějších oblastí pod kontrolou Petrohradu až do posledního roku války a bylo tedy přímo ovlivněno změnou režimu v Rusku. Prozatímní vláda umožnila spojení Estonci obývaného území do jednoho administrativního celku a následné vytvoření zastupitelského sboru.

Vzápětí po té, co byla ustavena ruská prozatímní vláda, se objevily konkurenční neoficiální struktury, které si také dělaly nároky na to, že jsou taktéž reprezentanty lidu – Sověty. Bolševici svým rozhodným protiválečným postojem postupně získávali v sovětech rozhodující slovo a ty se pod jejich vlivem výrazně radikalizovaly. Tento jev se nevyhnul ani pobaltským provinciím, které byly jedním z průmyslových center ruské říše. Tento trend byl znát především v neokupované části Lotyšska. Bolševická agitace však silně rezonovala i v Estonsku, byť s menším úspěchem než v Lotyšsku.

Po bolševické revoluci se moci v Estonsku chopily místní sověty a občanští politici navázaní na Prozatímní vládu byli nuceni stáhnout se do ilegality. Bolševici však nezískali trvalou podporu obyvatelstva, a když Rudá armáda v souvislosti s novou německou ofenzívou v zimě 1918 vyklidila estonské území, iniciativu opět převzali občanští představitelé v čele s Konstantinem Päsem a Jaanem Tõnissonem. 24. února 1918 byla v Tallinnu proklamována estonská nezávislost. Krátce na to obsadily město postupující německé jednotky. Německá říše neměla zájem právě deklarovanou estonskou nezávislost respektovat, a naopak zamýšlela celé Pobaltí trvale připoutat k Německu.

Další fáze procesu utváření nezávislého státu mohla pokračovat až poté, co byli Němci vyřazeni ze hry a uvolnili cestu národním představitelům. Estonská prozatímní vláda obnovila svou činnost již 11. listopadu 1918. Je třeba zmínit, že myšlenka vzniku nových států v Pobaltí nebyla na rozdíl od situace ve střední Evropě podporována Dohodovými mocnostmi. Dohoda totiž sledovala především obnovu Ruské říše, která by pokračovala v boji s Centrálními mocnostmi. Na druhou stranu byly nové státy podporovány ve svém boji proti bolševikům. Tento stav vyústil v situaci, kdy byly tyto

státy sice uznány *de facto* a jejich válečné úsilí bylo aktivně podporováno, nicméně nedosáhly uznání *de jure*, neboť spojenci považovali pobaltské provincie za součást nebolševického Ruska. Plné uznání (přijetí do Společnosti národů) bylo novým republikám přiznáno až v letech 1921-22, tedy v okamžiku, kdy byl výsledek občanské války v Rusku zřejmý (O'Connor 2003: 82-83).

Mezitím musel mladý estonský stát bojovat o svoji existenci. Podepsání příměří na západní frontě a následného stahování německé armády z okupovaných území se pokusili využít bolševici k znovuzískání Pobaltí. V nastalém zmatku se do bojů zapojila celá řada aktérů. Především nově zformovaná estonská národní armáda a Rudá armáda, v jejichž řadách bojovalo i mnoho Estonců. Vedle toho hráli svou roli i bílí Rusové a německý *Landswehr* a *Freikorps*. Hlavní nápor rudých se Estoncům podařilo zastavit i za pomoci britského námořnictva v průběhu prosince 1918. Následně v lednu a únoru 1919 zatlačila estonská armáda Rudou armádu zpět na východ a stabilizovala tím frontu. Estonské jednotky se pak účastnily i bojů na podporu sousedního Lotyšska. V bojích války za nezávislost se jako vrchní velitel ozbrojených sil vyznamenal jeden z pozdějších exponentů autoritativního režimu generál Johan Laidoner. Bolševici usilující o udržení revoluce v centru rozpadající se ruské říše postupně opustili od boje na periferiích a mírová jednání s pobaltskými státy mohla začít. Hlavní boje na estonské půdě byly ukončeny do konce roku 1919. Příměří vstoupilo v platnost v prvních dnech roku 1920 a 2. února 1920 byla v Tartu podepsána mírová smlouva mezi RSFSR a Estonskou republikou (Švec, Štol, Macura 1996: 171-173 a O'Connor 2003: 86).

Co se týká první fáze sovětsko-estonských vztahů, je zajímavé zmínit, že komunistická historiografie označuje Estonskou válku za nezávislost za třídní boj dělnické třídy reprezentované bolševiky proti buržoazní Estonské republice a v určitém smyslu za občanskou válku². Nekomunističtí autoři se shodují na tom, že se primárně o občanskou válku nejednalo.³ Počty Estonců bojujících na sovětské straně byly v porovnání s Lotyší minimální. Také ve srovnání s finskou zkušeností se ukazuje jednoznačný rozdíl. V Estonsku nikdy nedošlo k tak zásadnímu rozštěpení společnosti na „bílé“ a „rudé“ jako ve Finsku (Jutikkala, Piranen 2001: 227-232; Sairoff 1999: 106-107). Válka za nezávislost se stala jedním ze základních motivů státní ideologie

---

² Nejobsáhlejším textem dostupným v anglickém jazyce, který se zabývá nedemokratickým režimem meziválečného Estonska z pohledu sovětské historiografie, je Kuuli (1975).

³ Důvody proč není možno klasifikovat válku v Estonsku, jako primárně občanskou rozebírá Raun (2000: 111).

Estonské republiky a byla chápána jako nejhrdinšější okamžik estonské historie, podle toho bylo nahlíženo i na její veterány (Kasekamp 2000: 12).

1.2 Ústavní rámec

Linz (1978: 19) upozorňuje na skutečnost, že pro schopnost režimu vypořádat se s krizovými situacemi, nebo ještě širěji pojato, pro podobu dopadů krizí, pro to jak se projeví ve společnosti a především v politickém systému, jsou zásadní okolnosti jeho vzniku. Hlavní relevantní proměnou je pak legitimita režimu v okamžiku jeho vzniku. Přestože se v časovém období mezi konstituováním režimu a krizí mohou zdát dva režimy z vnějšího pohledu totožné v míře úspěšnosti nebo naopak neúspěšnosti řešení závažných krizových situací. Konečný výsledek krize se zdá být silně závislý na konkrétních podmínkách vzniku režimu. Proto je třeba podívat se podrobněji na podmínky a okolnosti za jakých došlo k ustavení nové estonské demokracie. Při tomto náhledu nesmíme zapomínat, že vedle čistě i politických a institucionálních otázek vnitrostátního charakteru byl vývoj v Estonsku, oproti jiným případům ustavování demokratických režimů, výrazně ovlivněn i mezinárodním postavením nového státu.

Společným znakem všech tří nově vzniklých pobaltských republik byl nedostatek konstitučních základů převzatých z minulosti, které by mohly nové režimy využít. Nová státnost ve smyslu ústavní konstrukce tak byla budována zcela na zelené louce. Ústavodárná shromáždění svolaná krátce po nabytí samostatnosti byla ovládána nacionalistickými a především ultra-demokratickými tendencemi (Kirby: 317). Tento prvek nebyl pouze pobaltským specifíkem, ale obecnějším evropským jevem, který se v omezené podobě nevyhnul ani etablovaným demokraciím. Estonské ústavodárné shromáždění zasedající od dubna 1919 nebylo v tomto kontextu výjimkou. Hlavním zdrojem podpory levicových stran byl jejich program rozsáhlé pozemkové reformy, na který slyšely široké masy venkovského obyvatelstva. Převaha levicových a radikálně demokratických sil v čele se sociálními demokraty byla zdrcující.⁴ Nacionalistický aspekt politiky nového režimu byl reflektován především ve vymezení se vůči pobaltským Němcům, kteří byli až do první světové války elitou dominující jak politickou, tak ekonomickou sféru společnosti (Prarning 1975: 8-9).

Radikálně demokratická a levicová orientace poslanců Ústavodárného shromáždění se nezbytně promítla do podoby ústavy. Ta byla přijata v létě 1920 a byla nazývána tou

---

⁴ Ze 120 členů bylo 48 socialistů a 30 radikálních demokratů. Později velice silná Rolnická strana obsadila necelých 7 % mandátů (Rauch 1995: 76).

nejliberálnější na světě (Lipping 1974: 209). Inspirace byla čerpána především z liberálních ústav západní Evropy, zejména z nejmodernější ústavy té doby – ústavy německé Výmarské republiky. Prvotním symptomem tohoto estonského uspořádání byla ústřední role legislativy jako nosného pilíře celého systému. Vláda byla do určité míry chápána jako pouhá parlamentní komise a bylo s ní také podle toho zacházeno. Toto uspořádání mělo potenciál výrazně ovlivnit další vývoj celého politického systému.

Linz (1978) zdůrazňuje citlivost prvotního ústavního vývoje pro fungování demokracie. Velice často se nositelé nového režimu v počátečních fázích ustavování a konsolidace demokratického režimu zahltí snahou vše reformovat a reorganizovat a vyřešit v krátké době veškeré problémy společnosti. Tuto snahu aplikují přímo na ústavní úrovni, která je v okamžiku změny režimu obvykle objektem intenzivní revize. Tento vcelku pochopitelný přístup skrývá nebezpečí především proto, že političtí aktéři, schopní získat politickou podporu a mobilizovat masy v zjitřeném období kolem zásadní politické přeměny, s vysokou pravděpodobností svojí podporu v normalizovaném období neudrží. Takový byl i případ Estonska. Politické síly, které mají v okamžiku etablování nového demokratického režimu jednoznačnou převahu, se do ústavy pokouší zakomponovat takové prvky, které odpovídají jejich ideologickému náhledu na svět a představě o fungování státu a společnosti. Tato nová politická elita je nezbytně ovlivněna náhlou a naprostou změnou svého postavení a nebývalými možnostmi k prosazování svých cílů. Linz (1978) popisuje modelovou situaci tak, že nová většina, „is impressed by its own strength and by the weakness of the social strata identified with the preceding regime.“ (Linz 1978: 33) V estonském případě byly konsekvence ustavování demokratického režimu velice komplexní, protože se v něm spojoval nejenom přechod politické moci z elity disponující omezenou reprezentativností na lid, ale přidával se i prvek národnostní a hospodářský. V období před první světovou válkou dosahovala úroveň politické participace etnicky estonských reprezentantů na rozhodování o politikách vztahujících se k jimi obývanému území jenom omezené úrovně, kterou jí povoloval carský režim (Raun 2001: 59-62, 87-88). Taktéž hospodářská sféra byla, i přes značný pokrok učiněný na konci 19. století a na počátku 20. století, doménou baltoněmecké šlechty.⁵ Je proto pochopitelné, že snaha o vyjádření nově nastalých podmínek v ústavě byla enormní.

---

⁵ Zde je myšlena především držba půdy. Před vypuknutím první světové války zůstávaly zhruba dvě třetiny estonských rolníků bez půdy (Raun 1982: 61). Estonská buržoazie získávala významné

Jak dále argumentuje Linz (1978: 33-34) nová politická reprezentace považuje za svůj prvořadý úkol vtělit do ústavy konkrétní politická opatření, která chápe jako klíčová, místo toho, aby vytvořila pouze institucionální rámec pro fungování demokratického procesu. Takovýto přístup vede nevyhnutelně k tomu, že poté, co prvotní většina ztratí svou převahu a nastoupí odlišně orientované strany, je jejich snaha o prosazení vlastních politických rozhodnutí snadno zaměnitelná za útok proti ústavě. Ústava je totiž pevně spojena s odlišným pojetím provádění běžných politik a odlišit základní demokratické principy od těchto nánosů prvotní politické orientace je obtížné. Toto vede k neopodstatněnému vytváření polo-loajální opozice.

Pokud se blíže podíváme na charakter první estonské ústavy, uvidíme, že je na ní velice silně patrná snaha zakotvit do základů nového režimu levicové prvky. Ústava měla být především co možná nejvíce demokratická, měla ztělesňovat skutečnou vládu lidu. A. Kasekamp (2000: 101) v této souvislosti dokonce používá termín *ultra-demokratická* ústava. Středobodem celého politického systému byl jednokomorový parlament – Státní shromáždění (*Riigikogu*).⁶ Jeho sto poslanců bylo voleno na tříleté funkční období v jednom volebním obvodu. Systém měl tedy silně proporční účinky, což se odrazilo v počtu stran reprezentovaných v parlamentu, který dosáhl v roce 1923 svého maxima číslem 14 (Taagepera 1993: 53-54). Fragmentace parlamentu dosahovala skutečně vysokého stupně a situaci dále komplikovalo časté štěpení jednotlivých poslaneckých frakcí.

Většina autorů se shoduje na tom, že ústava kladla legislativu na první místo v hierarchii politických institucí anebo přímo konstatují, že postavení legislativy bylo neúměrně zesíleno na úkor exekutivy. Vláda byla plně závislá na parlamentu. Parlament mohl také vládu kdykoliv položit, aniž by za to byl jakkoliv potrestán, zatímco vláda neměla žádné veto nad rozhodnutím parlamentu.⁷ Snaha limitovat roli exekutivy se projevila i v tom, že estonský politický systém neměl samostatný institut presidenta. Funkce hlavy státu (*Riigivanem*) byla spojena s úřadem ministerského předsedy. Jednalo se o režim, který může sloužit jako prototyp skutečné vlády parlamentu. Termín Luboše Ševce *extrémní parlamentarismus* (Švec 1993: 13-14) je možno použít v tom

---

postavení, nicméně v poměru k podílu v populaci, který dosahoval u Němců v roce 1897 3,5% (Raun 2001: 72), byl jejich vliv enormní.

⁶ Na tomto místě je vhodné provést terminologické ujasnění v názvech estonských zastupitelských sborů. Prvním sborem bylo Ústavodárné shromáždění. Ústava z roku 1920 znala jednokomorový parlament – Státní shromáždění (*Riigikogu*). Ústava z roku 1934 také zachovává název *Riigikogu*. Naproti tomu ústava 1938 nově zavádí dvoukomorový parlament nazývaný Národní shromáždění (*Rahvuskogu*) skládající se z Poslanecké sněmovny a Státní rady.

⁷ Například Linz (1978: 40) explicitně zmiňuje absenci skutečné exekutivy v Estonsku.

smyslu, že fungování exekutivy bylo přísně závislé na vůli parlamentu. V kombinaci se silně proporčním volebním systémem, který umožňoval, aby se do stočlenného parlamentu dostávalo pravidelně okolo deseti stran (Švec, Štol, Macura 1996: 184-185), zakódovala tato podoba ústavy chronickou nefunkčnost exekutivy. Raun (2001: 113) pak používá pro charakteristiku estonského předpřevratového režimu neutrálního, ale poněkud vágního pojmu *liberální demokracie*.

Kromě reprezentace prostřednictvím parlamentu poskytovala ústava občanům další možnosti politické participace. Na ústavě je patrná inspirace švýcarským modelem. Lidovou zákonodárnou iniciativu bylo možno uplatnit po získání 25 tisíc podpisů, po kterém následovalo svolání referenda o předloženém návrhu. Institut referenda byl v estonské ústavě pojat velmi extenzivně. Rozpor mezi vůlí poslanců a vůlí lidu vyjádřenou v referendu byl také jediným možným způsobem rozpuštění parlamentu. Tyto prvky byly zesilovány tím, že ústava byla značně rigidní, neboť k její změně bylo nejprve třeba schválení v parlamentu a následně v referendu. Ke konečnému schválení návrhu byl nutný souhlas nadpoloviční většiny všech oprávněných voličů (Kasekamp 2000: 34; Hope 1994: 49).

Liberalnost ústavy dokazuje i ošetření otázky národnostních menšin, které tvořily v Estonsku zhruba 12 % populace.⁸ Menšinám bylo přímo i nepřímo věnováno šest článků ústavy. Podle čl. 6 byla všem občanům zaručena stejná práva bez ohledu na jejich národnost. Čl. 12 umožňoval všem národnostním skupinám provozovat vlastní školská zařízení. Čl. 20 zaručoval, že si každý občan mohl libovolně zvolit svou národnost. Čl. 21 zajišťoval menšinám kulturní samosprávu a konečně články 22 a 23 hovořily o právu užívat menšinový jazyk v administrativě.

Završením ukázkového přístupu k problematice menšin bylo v roce 1925 přijetí zákona, který se opíral o teorii personálně kulturní autonomie austromaxistů O. Bauera a K. Rennera.⁹ V praxi teorie fungovala tak, že pro založení veřejného spolku stačilo 3 000 členů, bez ohledu na jejich územím rozložení. Tyto spolky pak mohly přímo řídit školské a kulturní instituce a k tomu vypisovat zvláštní daně (Rauch 1995: 135-136; 140-142).

Konkrétní konsekvence podoby ústavního pořádku nadefinovaného v roce 1920 v procesu kolapsu demokracie budou analyzovány dále v textu. Další problematický

---

⁸ Estonsko tak představovalo jeden z etnicky nejvíce homogenních nástupnických států v Evropě (Švec, Štol, Macura 1996: 178; Raun: 130).

⁹ Blíže k problematice personální autonomie v Estonsku viz Švec (2006).

moment ustanovování nového demokratického režimu, který může ovlivnit proces jeho kolapsu, leží mimo oblast psané ústavy. Jedná se o politickou agendu, kterou státu vtisknou politické síly s rozhodující mocí v prvotním období. Pokud je tato agenda prosazena přímo do textu ústavy tak, jak k tomu došlo v estonském případě, je její změna a tudíž pružnost v reakci na změnu politické orientace v rámci demokratického rámce značně omezena. Ale i pokud k tomu nedojde, hraje prvotní agenda zásadní roli. Správně zvolená politika může výrazně pomoci k prohloubení legitimity režimu (Linz 1978: 40-43). V Estonsku měla takovou pozitivní úlohu pozemková reforma.

Aplikování dalších faktorů, které označuje Linz (1978: 41-42), je ztížené tím, že v Estonsku bylo konstituování demokratického režimu těsně provázáno s politickým sebeurčením po dlouhou dobu potlačovaného národa. Díky tomu, že Estonsko představovalo etnicky značně homogenní stát (viz výše) a jen minimální procento Estonců bylo politicky spjato s předchozím režimem, nehrozilo vytvoření významných skupin obyvatelstva sympatizujícího s minulým režimem.¹⁰ Za určitou výjimku by v tomto kontextu mohli být považováni estonští komunisté, ale jak již bylo probráno výše v textu, estonská válka za nezávislost byla skutečně válkou vnější a ne válkou občanskou. Na druhou stranu není možno komunistickou kartu v souvislosti se zánikem demokracie zcela podceňovat, protože obava z opakování bolševického puče a následného připojení Estonska k SSSR přispívala určitou měrou k podpoře radikálně pravicových hnutí.

1.3 Pozemková reforma

V novější a na západě vycházející literatuře (Taagepera 1993; Parming 1975; Kasekamp 2000; Hope 1994), je zdůrazňován dalekosáhlý vliv, který měla na podobu estonského politického systému (a nejenom jeho) pozemková reforma z roku 1919. Naproti tomu komunistická historiografie (Kuuli 1975) důsledky pozemkové reformy zcela opomíjí. Ve svém výkladu se přidržím prvně uvedených zdrojů. Estonská pozemková reforma je označována za nejradikálnější v Evropě.¹¹ Význam pozemkové reformy se neomezuje pouze na mechanické přerozdělení půdy.

Pozemkové reformy jsou velkým motivem procházejícím napříč Evropou a nedotýkají se jen nově utvořených států. Jejich konkrétní podoba vypovídá mnohé o

---

¹⁰ Takových skupin, za které můžeme v případě Československa považovat z etnických důvodů Němce a v menší míře Maďary, a z politického hlediska katolickou politickou reprezentaci.

¹¹ Zestátněna byla půda přesahující 50 ha. (citace) Kompenzace vyplacené bývalým majitelům vyvlastněné půdy byly přitom „very limited“ (Taagepera 1993: 50).

charakteru režimu a může přinést zásadní změny v sociálním uspořádání státu. Hope (1994: 47-48) hovoří o pozemkových reformách v Pobaltí jako o „extra egalitarian“ a podtrhuje, že odrážely politickou náladu ve všech třech státech. Zde měly pozemkové reformy vliv na upevnění agrárního charakteru společnosti a hospodářství. Dalo by se říci, že do určité míry zbrzdila industrializační trend konce 19. a počátku 20. století (Hope 1994: 25-26). Změna ve skladbě obyvatelstva, nebo spíše jeho sociálního zázemí měla dopad na voličské chování. Bezzemek zaměstnaný jako námezdní zemědělský dělník inklinuje v průměru spíše k socialistickým stranám. Naproti tomu střední zemědělec bude pravděpodobně volit agrárníky. Přesně takový posun v estonských volebních výsledcích můžeme v meziválečných letech sledovat.

Velký rozsah pozemkové reformy byl pro pobaltské státy typický. V Estonsku měla podoba pozemkové reformy vliv na snížení radikalizace společnosti. Prakticky každý mohl získat půdu za velice výhodných podmínek a naplnit tím tak tradiční hlad lidových vrstev po vlastním hospodářství. Na rozdíl od českých zemí byla totiž až do konce 19. století naprostá většina půdy v držení baltoněmecké šlechty a v okamžiku vzniku samostatného státu byl její podíl na pozemkovém vlastnictví stále ještě vysoký.¹² Pozemková reforma byla mimo jiné také chápána jako odčinění historické krivdy při zaboru estonské půdy v průběhu německé kolonizace od 13. století.¹³ Pozemková reforma ochlazovala radikálnost lidových vrstev a tím značně přiškrtila podporu bolševickým idejím. Panuje dokonce přesvědčení, že značně přispěla k vítězství ve válce za nezávislost nebo alespoň přispěla k tomu, že se nezměnila ve válku občanskou.¹⁴

1.4 Stranický systém

Není pochyb o to, že stranický systém je jedním z klíčových prvků ovlivňujících fungování politického systému jako celku. Politické strany jsou považovány za klíčovou spojnicí mezi společností a politickým systémem. To, jak jsou politické strany schopny plnit své funkce – agregovat, artikulovat a stimulovat zájmy společnosti – je důležité pro stabilitu demokratického režimu. To, že existuje vztah mezi podobou stranického

---

¹² Pro přesná data o poměrech v pozemkovém vlastnictví před a po reformě viz např. Hope (1994: 47-48) nebo Parming (1975: tab. 6, str. 24).

¹³ Zde můžeme spatřovat jistou paralelu s rétorikou využívanou v Československu, která odkazovala na odčinění Bílé hory. Další prvky obou pozemkových reform se však od sebe liší a estonská pozemková reforma bude probrána v samostatné kapitole.

¹⁴ Příslib přednostního přidělu půdy pro vojáky pomohl zvýšit bojovou kvalitu Estonské armády. Naopak politika rozsáhlé kolektivizace prováděná estonskými bolševiky efektivně podrývala jejich podporu mezi obyvatelstvem (Kasekamp 2000: 10).

systemu a stabilitou demokratického režimu prokázal J. Linz (1978). Systém stran je tvořen jednak strukturálními faktory, které jsou výsledkem složitého komplexu historického vývoje, a za druhé institucionálními faktory.

V Estonsku byly dopady strukturálních faktorů pro krystalizaci stranického systému značně omezené. Hlavní politické proudy se sice zformovaly již před nabytím nezávislosti v průběhu revoluce roku 1905, ale reálný politický život byl v carském Rusku zakrnělý a neposkytoval příležitost pro zformování stranického systému s jasnými konturami. Stejně tak jako v ostatním Rusku byly i v Estonsku povoleny politické strany až po roce 1905. Do roku 1917 se Estoncům podařilo konstituovat jedinou legální politickou stranu, kterou byla Estonská národně pokroková lidová strana J. Tõnissona liberálně buržoazní orientace.¹⁵ Stranický systém se tedy v Estonsku mohl začít plně formovat až v souvislosti s revolučními událostmi roku 1917. Sairoff (1999: 108-109) staví do kontrastu Estonsko a Finsko. Na jedné straně stojí téměř absolutní absence zkušenosti s kompetitivním zastupitelským systémem a na druhé straně rozsáhlá autonomie umožňující zformování základních politických institucí již před nabytím nezávislosti.

Srovnání estonských strukturálních předpokladů se situací nejenom v demokraciích západní Evropy, ale i v nástupnických státech Habsburské říše, ukazuje na jejich omezenost. V okamžiku institucionálního zakotvení politického systému však konkrétní opatření nevycházela z historicky existujícího demokratického uspořádání, ale byla především voluntaristickým rozhodnutím politických elit. Institucionální faktory tedy přicházely jako první a měly tak potenciál výrazně ovlivnit prvotní podobu estonského stranického systému.

Teprve v prostoru vymezeném institucionální konstrukcí přijatou na počátku státnosti se začal uplatňovat vliv strukturálních faktorů. Následně po vytvoření institucionálního rámce demokratického režimu význam strukturálních faktorů značně stoupl a například pozemková reforma a s ní související změny v podobě společnosti měly značný dopad na podobu stranického systému. Každopádně podoba volebního zákona i chování aktérů politického systému v průběhu utváření demokratického systému podporovala vznik mutipartismu. Šance na vznik systému dvou stran byly v Estonsku, jako ve zbytku Evropy po První světové válce, mizivé (Linz 1978: 24).

---

¹⁵ Je pochopitelně potřeba odlišovat celoruskou politiku od komunální úrovně, kde měli estonští politici větší příležitost k činnosti. Nicméně komunální politika nemůže v procesu formování politických stran plně nahradit úroveň celostátní. Blíže k problematice estonských politických směrů před První světovou válkou viz Raun (1982; 2001: 83-88).

Estonský stranický systém byl ve dvacátých letech (volby 1920, 1923, 1926 a 1929) značně roztržštěný a v zásadě se svým složením velice blížil lotyšskému a finskému (Rauch 1995: 91-92). V počátcích nového státu převažovala obecná levicová tendence, která byla pro poválečnou Evropu vcelku typická. Nicméně již v prvním Státním shromáždění se síly levicového, středového a pravicového bloku téměř vyrovnaly a v následujících letech můžeme sledovat posun voličů napravo (Parming 1975: 10). Naprostá většina kabinetů byla tvořena na ose středo-pravých koalic (Raun 2001: 114). Ideologické spektrum mělo základní pravolevé rozdělení. *Cleavages* se v Estonsku formovaly podél os město (průmysl) – venkov (zemědělství) a buržoazie (kapitál) – dělnictvo (práce) a v zásadě kopírovaly *cleavages* tradiční v západní Evropě. Struktura politického systému byla více komplexní díky existenci reprezentující zájmy národnostních menšin, které pravidelně získávaly poslanecké mandáty.¹⁶

Levici představovali především Sociální demokraté (hlavním představitelem byl někdejší předseda Ústavodárného shromáždění August Rei) po sjednocení s Nezávislými socialisty figurující pod změněným názvem Socialistická strana dělnická.¹⁷ Socialistické strany se nestavěly proti systému, ale jejich systémovost, či loajálnost (Linz 1978: 27-38) je velice problematičká, protože odmítaly přijmout vládní zodpovědnost, což podkopávalo legitimitu režimu. Socialisté totiž pravidelně získávali třetinu mandátů, která byla pro jejich postoj vyřazena z formování vlád, jež tím bylo značně limitováno. Jednoznačně neloajální opozicí byli komunisté, kteří dosáhli vrcholu své podpory na počátku dvacátých let. To, že se jednalo o skutečně nebezpečnou antisystémovou stranu, dokazuje neúspěšný pokus o násilný převrat z roku 1924, který měl potenciál ohrozit čerstvě stabilizovanou demokracii (Raun 2001: 115). Po tomto vystoupení byla komunistická strana zakázána. Přesto působila pod různými zastíracími názvy i nadále, nicméně již nikdy nedosáhla takového vlivu, jaký měla na počátku dvacátých let (většinou jen 5-6 mandátů ve Státním shromáždění). Ve společnosti přesto přetrvávala obava z možného opětovného pokusu o převrat podporovaného Sovětským svazem a ovlivňovala chování politických aktérů. V souvislosti s Velkou hospodářskou krizí se přidaly i antisystémové strany z pravé části politického spektra.

Na pomezí levice a středu politického spektra stála Strana práce. Čistý střed politického spektra zabírala skupina umírněných stran zastupujících zájmy městské

---

¹⁶ Podrobnou analýzu voličské podpory jednotlivých stran poskytuje Parming (1975: 18-23). Dále k tématu estonského stranického systému viz Hloušek (2002).

¹⁷ Raun (2001) pokládá stranu práce za středový subjekt.

střední třídy či religiózně orientovaných obyvatel. Z nich byla nejvýznamnější Národní lidová strana, pokračovatelka předrevoluční národní progresivní strany, stále v čele s Jaanem Tõnissonem a dále více konfesně vyhraněná Národní křesťanská strana, která je řazena více napravo (Raun 2001: 112-115).

Identifikovat pravou stranu politického spektra není snadné. Nelze hovořit o jednoznačně pravicových stranách. Podobně jako v Československu a dalších zemích východní Evropy se na pravé straně stranického spektra nacházely především strany vycházející z ideologie agrarismu. V tomto bodě se estonský stranický systém nejvíce odlišoval od etablovaných demokracií západní Evropy a podobal se více ostatním státům východní Evropy. Určité náznaky toho, že by se Rolnická strana mohla přetvořit ve stranu konzervativního zaměření, je možné sledovat na počátku 20. let, ale důležitost a volební váha venkova, spolu s konkurencí ze strany novozemědělců tomuto vývoji zamezila (Kasekamp 2000: 15). Za těmito tendencemi stálo městské křídlo strany, rekrutující se z nejzamožnějších tříd estonské společnosti žijících ve městech. Mezi představitele této skupiny patřil i K. Päts (Parming 1975: 18). Absence čistě konzervativních stran může být vysvětlena tím, že v nových státech, ve kterých stále probíhal proces formování národa a státnosti, bylo málo ke konzervování. Především je však nutné mít na paměti výrazně agrární charakter estonské společnosti, který nahrával stranám zaměřujícím se právě na venkovské obyvatelstvo. Zamožné městské vrstvy netvořily dostatečně rozsáhlou a etablovanou skupinu, která by mohla tvořit základnu a oporu velké konzervativní straně. Parming (1975: 23) poukazuje na to, že žádná estonská politická strana se nestala skutečnou catch-all party.

Pravou stranu politického spektra tedy představovalo vlivné a s postupem času stále výrazněji posilující agrární hnutí opírající se především o venkovské obyvatelstvo. Konkrétně se jednalo o Rolnickou stranu několikanásobného premiéra a pozdějšího prezidenta Konstantina Pätsa a dále radikálnější stranu novozemědělců profilující se jako strana zastupující zájmy těch zemědělců, kteří nabyli půdu v souvislosti s pozemkovou reformou. Vedle těchto významnějších stran se vyskytovala celá řada malých politických subjektů zastupujících nejrůznější skupiny obyvatelstva, včetně národnostních menšin (Švec, Štol, Macura 1996: 181-185). Kombinace štedré pozemkové reformy a hospodářského růstu omezila počáteční radikálnost velké části obyvatelstva a zvýšila volební potenciál agrárních stran. Dvacátá a třicátá léta tak byla svědky převahy středopravých sil v estonské politice (viz příloha č. 1).

Dvě nejsilnější strany, jejichž volební výsledky byly téměř totožné – Rolnická strana a Socialistická strana dělnická, společně ve většině voleb dosáhly stěží 50 % mandátů. Podle Blondelova rozdělení systémů stran by se tedy jednalo o *čistý multipartismus* (Novák 1997: 167-169). A skutečně zde vedle národnostních stran (ruská a německá) nalézáme šest i více stran. Přes roztržičnost parlamentu anebo právě kvůli ní, byl vliv politických stran značný a estonský případ můžeme označit za partitokracii, popsanou takto: „... The political spectrum became too finely divided, with parties often differing not on economic or social, but on personal or ideological grounds, both of which became very important“ (Vardys 1978: 67).

Linz (1978: 25-26) ukazuje, že z porovnání stability demokratických režimů s různými druhy multipartismu vychází jako pomyslný vítěz umírněný multipartismus. Při použití Sartoriho (2005: 136-151) typologie stranických systémů, které využívá i Linz (1978), docházíme k zařazení Estonska mezi země s *extrémním multipartismem*. Jako podmnožinu extrémního multipartismu, který je mechanickým znakem stranického systému s vysokou fragmentací představuje Sartori *polarizovaný pluralismus*. Polarizovaný pluralismus je systém, ve kterém k vysoké míře segmentace stranického systému vede silná ideologická polarizace. Sartori uvádí celkem sedm kritérií, které slouží k rozpoznání polarizovaného pluralismu. (1) Existence antisystémových stran – toto kritérium splňovali ve dvacátých letech komunisté, kteří trvale usilovali o nastolení sovětského režimu a následné připojení k SSSR. (2) Dvoustranná opozice – na levé straně byla tato podmínka splňována již od samého počátku existence samostatného státu v přítomnosti komunistů. Pravicovou opozici představovaly nejrozličnější extrémně pravicové a nacionalistické organizace. O plně identifikovatelné dvoustranné opozici můžeme hovořit od konce dvacátých let, kdy se začalo antisystémově profilovat hnutí vapsů.¹⁸ (3) Fyzické obsazení středu politického spektra vedoucí k odstředivé soutěži – v Estonsku skutečně nalezneme několik menších stran, které však v součtu vytvářely vlivnou politickou sílu, orientujících se na inteligenci a střední vrstvy. (4) Polarizace či ideologická vzdálenost (v protikladu k ideologické blízkosti) systému byla značná. Ve dvacátých letech se mnohdy nejsilnější strana – sociální demokracie značně vymezovala vůči stranám ve středu i na pravici. Ve shodě s linií Druhé internacionály odmítala

---

¹⁸ Zkratka původního estonského názvu *Eesti Vabadõssõjalaste Liit* – Svaz veteránů estonské války za nezávislost (anglicky psané literatuře se užívá zkrácené označení *Veterans* či *Freedom fighters*). Jednalo se původně o apolitický spolek veteránů osvobozené války. Postupně se však hnutí značně politizovalo a mělo extrémně pravicové a nacionalistické tendence. Z tohoto důvodu opustil jeho řady mimo jiných i gen. J. Laidoner.

spolupráci s buržoazními stranami a očekávala konečný zánik kapitalistického uspořádání, i když byl tento přístup předmětem vnitrostranického sporu (Kasekamp 2000:17-18). Od počátku třicátých let začal ve společnosti sílit tah napravo, který se projevoval v touze po silnější exekutivě a vyvrcholil vzrůstem podpory vapsům. (5) Převládání odstředivých tendencí nad dostředivými bylo myslím dostatečně popsáno v předešlých bodech, stejně tak jako (6) ideologické rozstrukturování. (7) Definici nezodpovědné opozice, která není připravena přijmout vládní zodpovědnost, splňuje Sociální demokracie – z celkového počtu 21 kabinetů, které se v Estonsku vystřídaly mezi lety 1919-1933, se podílela pouze na šesti (Raun 2001: 114). Přítomnost nezodpovědné opozice Sartori zdůvodňuje chybějící možnosti alternativních koalic. Jak již bylo popsáno v předešlých pasážích, většinu estonských vlád vedli agráři či některá středová strana a docházelo pouze k periferním změnám.

Z výše popsaného je zřejmé, že i když estonský příklad nespĺňuje beze zbytku všechna kritéria myšleného modelu polarizovaného pluralismu, značně se mu přibližuje. Pro krizový vývoj demokracie jsou především dynamické aspekty polarizovaného pluralismu – polarizace, odstředivé tendence a sklon k nezodpovědnosti a populistické politice (Linz 1978: 26). Tyto prvky nedosahovaly v estonském stranickém systému nebezpečné míry do té doby, dokud do něj nevstoupilo hnutí vapsů. Energický nástup vapsů podnítil expanzi právě těchto nebezpečných dynamických aspektů.

Nedostatky systému si uvědomovali i samotní političtí představitelé. Snaha o efektivní snížení počtu parlamentních stran vyústila v roce 1926 v zavedení volební kauce (Hope 1994: 60-61). Toto opatření mělo efekt především ve větší četnosti vytváření předvolebních koalic, které však většinou nevydržely příliš dlouho. Dalším opatřením na poli volebního inženýrství bylo zvýšení volební klauzule z jednoho na dvě procenta před volbami v roce 1932 (Taagepera 1993: 53-54).

V letech 1931 a 1932 došlo k určitému zjednodušení stranického spektra. Ve středu vznikla spojením Lidové strany, Křesťanské lidové strany a Strany práce Národní strana středu. Na pravici se Rolnická strana spojila v koalici s radikálnější Stranou kolonistů (novozemědělci) v Estonský zemědělský svaz, toto řešení však vydrželo pouhých pár měsíců. Po volbách v roce 1932 tak z parlamentu vymizely některé marginální strany. Spojení agráři dosáhli do té doby nevídaného počtu 41 mandátů, střed získal 25 a socialisté pouze 21 mandátů (Švec, Štol, Macrúa 1996: 181-185). Je těžké předvídat, zda se jednalo o vývoj, který mohl mít dlouhodobější charakter. Nicméně na efektivnosti vlády se mnoho neprojevil a éra demokracie se blížila ke svému konci.

Podíl konkrétní podoby stranického systému na selhání demokracie je obtížné přesně definovat. Samotný fakt existence extrémního multipartismu není zodpovědný za kolaps demokracie, ale rozhodně nepůsobil jako stabilizační faktor a mohl ke kolapsu výrazně přispět (Linz 1978: 27).

2 Kolaps demokratického režimu

2.1 *Politické, sociální a ekonomické pozadí krize demokracie*

Pravděpodobně nejviditelnější známkou reálné rovnováhy sil mezi jednotlivými státními institucemi je poměr mezi stabilitou vlád a stabilitou parlamentu. Zatímco vlád se v Estonsku od roku 1919 do převratu v roce 1934 vystřídalo celkem 21¹⁹ s průměrnou životností kolem devíti měsíců, volby se konaly pravidelně podle tříletého volebního období.²⁰ Vysoká stabilita parlamentu pramení ze skutečnosti, že možnosti pro jeho předčasné rozpuštění byly velice omezené. Kolaps vlády byl typicky zapříčiněn drobnými politickými rozpory mezi koaličními partnery spíše než zásadními ideologickými rozpory. Čistý proporční systém tak, jak se od něj očekává, umožňoval vysokou míru reprezentace jednotlivých skupin obyvatelstva, ale na druhou stranu působil značnou fragmentaci parlamentu. Sestavování vlády představovalo obtížné dilema vzhledem k tomu, že bylo potřeba zformovat vládu tří, ale spíše čtyř až šesti koaličních stran. Tento fakt nadměrně zvyšoval důležitost menších stran zasedajících v parlamentu. Podoba koalice samotné bývala naopak spíše monotónní – její kostru tvořily až na výjimky agrární a středové strany. Vládní krize byly nejčastěji řešeny výměnou jedné či více politických stran za jiná uskupení z široké nabídky parlamentních stran. Jádru vlády, včetně personálního obsazení, bylo většinou zachováno. Novou vládu se ve většině případů podařilo vytvořit v krátkém časovém horizontu a faktický chod politického rozhodování nebyl vážně poškozen. Dařilo se také schvalovat každodenní legislativu (Vardys 1978: 66-67).

Chybné body celé politické konstelace nemůžeme hledat pouze na institucionálním poli. Nemůžeme narýsovat přímou spojnici mezi slabostí exekutivy a kolapsem demokracie v Estonsku. Pokud se podíváme na ostatní evropské státy té doby, zjistíme, že nestabilita estonských vlád nebyla v daném kontextu nijak výjimečná. V oblasti severní Evropy byla obdobná situace ve Finsku i ve skandinávských zemích (Hope 1994: 51). Problém má však dvě strany. Z dnešního pohledu se zdají tehdejší, jak skandinávské země, tak i Estonsko, značně nestabilní. Na druhou stranu ale vykazovala

---

¹⁹ Toto číslo uvádějí Lainová, Hlavičková a Straka (2003: 102) a Raun (2001: 114). Linz (1978: pozn. 44, str. 111-112) uvádějí číslo 10 kabinetů v období před Krizí (21.1.1921-2.7.1929) a 6 kabinetů v období po Krizi (9.7.1929-17.10.1933). Parming (1975: tab. 3, str. 14-16) ve svém výčtu vlád uvádí ve stejném období jako Linz (1978) také 16 vlád.

²⁰ Estonsko bylo svědkem pěti parlamentních voleb během demokratického období (Raun 2001: 113).

nízkou životnost vlád většina států v daném období (viz příloha č. 2). Musíme se proto pohybovat v kontextu doby a hodnotit rozdíl mezi švédskými průměrnými 539 dny a Estonskými 289 dny jako významnější než by se na první pohled mohlo zdát. Je zřejmé, že meziválečná Evropa trpěla z dnešního pohledu obecně vysokou vládní nestabilitou, ale i přesto můžeme najít mezi jednotlivými státy zásadní rozdíly. Zdá se, že existuje určitý vztah mezi vládní (ne)stabilitou a zachováním demokracie (viz příloha č. 3).²¹ Můžeme rozeznat celkem tři skupiny zemí. Do první skupiny patří země, kde se podařilo zachovat demokratický režim, do druhé skupiny patří země, ve kterých došlo ke změně režimu již ve dvacátých letech a tedy bez jakéhokoliv vztahu k hospodářské krizi a třetí skupinu tvoří země, ve kterých demokracie zkolabovala po hospodářské krizi a je tedy možno uvažovat o závislosti mezi těmito dvěma událostmi.

Je těžké přesně definovat vztah mezi vládní stabilitou a stabilitou celého demokratického režimu. Rozhodně nemůžeme hovořit o přímém kauzálním vztahu – vládní nestabilita je příčina a kolaps demokracie následek. Jedná se spíše o dvě paralelní proměnné. Vládní nestabilita a krize demokracie vedoucí k jejímu zániku mají velice podobné příčiny. Vládní nestabilita je spíše indikátorem procesů, které celkově vzato snižují stabilitu celého systému a můžou vyústit v rozsáhlou krizi. Je možné předpokládat, že vládní nestabilita jde ruku v ruce s omezenou mírou efektivit vládnutí. Tento problém nemůže sám o sobě přivodit pád celého demokratického systému, ale spíše jenom jednotlivých vlád. Změna nastává, pokud je systém nucen čelit zásadní krizi. Taková krize bude pouze v menšině případů způsobena vnitřními strukturálními obtížemi (Linz 1978: 51), spíše se bude jednat o externí příčiny, přesně takové jaké způsobila velká hospodářská krize na počátku třicátých let. V době krize je vládní nestabilita doprovázená neefektivností vnímána společností velice negativně a otevírá se prostor pro antisystémovou opozici nabízející sebe samotnou jako radikální řešení chronických problémů, jehož nejsou etablované strany schopny (Linz 1978: 50).

Státy spadající do třetí skupiny zvládly projít základní demokratickou institucionalizací a stabilizací, ale systém jako takový nezískal dostatečně pevnou základnu tak, aby byl schopen čelit rozsáhlým krizím beze ztráty loajality obyvatelstva. Vládní nestabilita se v souvislosti s krizí ještě prohloubila a demokratický systém nebyl schopen nabídnout obyvatelstvu takové řešení, které bylo očekáváno. Společnost

---

²¹ Tato tabulka slouží pouze pro ilustraci vztahu mezi vládní stabilitou a stabilitou celého demokratického systému. V žádném případě nemá primární vypovídací hodnotu. Podrobná analýza tohoto problému přesahuje možnosti této práce.

neměla příležitost za období po první světové válce projít dostatečně dlouhým úsekem, kdy by si na režim zvykla a tomu by tím byla v období krize poskytnuta delší doba na přečkání obtíží díky setrvačnosti v loajalitě obyvatelstva (Linz 1978: 55).

Vedle států západní Evropy s dlouhou historickou tradicí demokratické a ústavní vlády existovaly v meziválečné Evropě státy jako Estonsko, ve kterých se demokratický režim etabloval současně se vznikem nové státnosti po nabytí nezávislosti v důsledku první světové války a dále země, ve kterých byl nový demokratický režim naopak důsledkem porážky ve válce a z ní pramenících změn politických poměrů. Z těchto států si demokracii, i když ne zcela bez obtíží, udržely pouze dvě země – Československo a Finsko. Není náhodou, že se jedná o jediné země, které mohly stavět na základech demokratické reprezentace převzatých z předchozího zřízení a zároveň nebyly zatíženy stigmatem porážky v první světové válce. Demokratický režim tak mohl být snáze přijat společností. To, že se v Estonsku demokratický režim neudržel, nemůže být v tomto světle bráno za překvapující. Je však potřeba podívat se podrobněji na konkrétní příčiny kolapsu demokracie a procesy, které ho doprovázely.

Linz (1978: 12) představuje model stability demokratických režimů. Stabilita demokratického režimu závisí na stupni podpory obyvatelstva ve dvou základních proměnných – míře podpory obyvatelstva konkrétním politickým institucím a socioekonomickému řádu, jež zastupují. Tyto dvě proměnné umožňují analyticky odlišit čtyři možné situace. Ideální situaci představuje stav, kdy rozhodující většina obyvatelstva²² podporuje jak existující demokratické instituce, tak existující socioekonomický řád, který není nahlížen jako nespravedlivý. Opačný případ je reprezentován negací obojího, tedy socioekonomického řádu i s ním spojených institucí. Za takového stavu je správné očekávat jen minimální společenskou stabilitu a tedy i vážné ohrožení politického režimu, pokud nedojde k užití násilných prostředků vůči obyvatelstvu. Linz (1978: 12) dále konstatuje, že většina případů selhání demokratického zřízení v různých státech světa jde na vrub dvěma zbývajícím modelovým situacím, kdy legitimitu postrádají buď politické instituce nebo

---

²² Ta nemusí být nezbytně chápána jen v kvantitativním měřítku. Naopak se může jednat o minoritu obyvatelstva, která však disponuje rozhodující politickou mocí, za předpokladu, že většina buď nemá zájem o politickou participaci, nebo je jí legálními prostředky odepřena. Takováto konstelace je platná pro režimy považované za demokratické ještě před rozšířením všeobecného volebního práva a nebo pro případy obecně nízké míry politické participace, kdy nejsou politické, či socioekonomické preference „mlčící“ většiny jasně zřetelné. K problematice mas, její politické participace a vlivu tohoto fenoménu na vznik totalitních hnutí viz Hannah Arendtová (1996: 437-442) a Juan Linz (2000: 18-19).

socioekonomický řád, za těchto okolností dochází ke komplexním interakcím mezi politickým a sociálním systémem.

V Estonském případě jde zánik demokracie především na vrub odmítnutí politických institucí a odpor vůči socioekonomickému řádu jako celku nebyl zdrojem krize demokracie. Přesto bych ani v nejmenším nechtěl tvrdit, že dopady ekonomického selhání třicátých let nebo nespokojenost se stávajícím socioekonomickým řádem neměla žádnou důležitost. Jak uvádí i Linz (1978) rozlišit útoky na politické instituce od socioekonomického řádu a naopak je velice obtížné, protože obojí bývá z krátkodobé perspektivy silně svázané a to, že tomu tak ve skutečnosti vůbec nemusí být, se může projevit až v delším časovém úseku ve spojitosti s demokratickou alternací. Je také obtížné přesně určit, co je prvotním cílem politických aktérů a skupin jenž se snaží mobilizovat. V tomto vztahu nepochybně dochází k vzájemnému ovlivňování, což identifikaci ještě dále ztěžuje. Je také potřeba pamatovat na možnost rozporu mezi tím, co je deklarováno a mezi skutečnými úmysly. Od tohoto se konečně může výrazně lišit i to, co je ve finále realizováno. Tyto obtíže by nám však neměly bránit v pokusu o identifikaci důležitosti jednotlivých aspektů na konkrétní případ kolapsu demokratického zřízení.

Demokratický režim, který nečelí rozsáhlé krizi, se s největší pravděpodobností udrží samotnou vahou své autority i pokud je jeho efektivnost nízká. Problém nastává v okamžiku, kdy je celý systém konfrontován s krizovou situací. Jak bylo popsáno výše, krize může mít jednak strukturální příčiny vycházející ze samotného charakteru nastavení systému, kdy chronická neefektivnost přeroste v akutní krizi, která má potenciál ohrozit celý režim. Tato situace je ale spíše méně pravděpodobná a je spojená s celkovou zaostalostí daného státu, jak argumentuje Linz (1978: 51). Zdrojem krize může dále být náhlá změna vnitropolitické situace, kterou může přivodit například nepříznivý vývoj válečného konfliktu, kterého se daný stát účastní. Dalším iniciátorem krize jsou události naprosto nezávislé na vnitropolitické situaci. Přesně takto působila i Velká hospodářská krize.

Rok 1929 a velká hospodářská deprese přinesly hospodářské potíže i do Estonska. Vzhledem k tomu, že Estonsko představovalo zemědělsko-průmyslovou zemi,²³ dopady celosvětové krize nebyly tak hluboké jako v jiných, více průmyslových zemích, přesto

---

²³ Úroveň urbanizace dosahovala v roce 1934 31% (Parmin 1975: 30). Počet obyvatel zaměstnaných v průmyslu dosahoval v období deprese 22% oproti 47% v zemědělském sektoru (ibid.:31). Článek „Economic Structure of Estonia and Her National Output“ (*The Baltic Times* 1932: 7) uvádí údaje o struktuře zaměstnanosti ještě výrazně více favorizující zemědělský sektor.

je nelze podceňovat. Jak dokazuje například článek tehdejšího estonského ministra hospodářství O. Suursöota (1932) otištěný v jediných anglicky tištěných novinách vydávaných v Pobaltí – *The Baltic Times*, i Estonko bylo zasaženo a vláda přistoupila k ekonomickým opatřením, které se nijak nelišily od opatření přijatých v jiných zemích. Došlo ke zvýšení cel, k zavedení státních monopolů, omezení dovozu a podpoře exportních předpokladů (Suursöota 1932). Krize gradovala v zimě 1932-1933 a celkový pokles průmyslové výroby mezi lety 1929-1933 činil 20% (Raun 2001: 125-126).

Krizi samotnou však není možné označit za přímou příčinu zániku demokratického režimu. Lepší je označit jí za iniciační a stimulační prvek působící na politický systém. Krize vnesla nový prvek do demokratického systému meziválečné Evropy, ale nepůsobila samostatně a to, jaké budou její konkrétní dopady na politickou situaci, bylo závislé na charakteru konkrétního politického systému. Stimulační efekt spočíval v tom, že zvýrazňovala určité prvky systému. To, jaký bude přesně dopad krize, jestli bude neřešitelná nebo řešitelná, a za jakých podmínek, záleží především na politických aktérech a podmínkách, ze kterých vyplývá jejich role. „... we can say that a regime's unsolvable problems are often the work of its elites“ (Linz 1978: 51). Při pohledu na přílohu č. 2 vidíme, že v zemích, ve kterých se podařilo udržet demokracii, neměla krize až na výjimky negativní dopad na vládní stabilitu. Naopak země, ve kterých došlo ke kolapsu demokracie, prošly obdobím největší vládní nestability právě v době hospodářského propadu souvisejícího s celosvětovou krizí. V Estonsku krize způsobila gradaci problémů, které byly v systému přítomny od jeho počátku a u širokých vrstev obyvatelstva podnítila politickou mobilizaci, která se promítla do podpory antisystémového hnutí vapsů.

2.2 Pokus o rekalibraci²⁴ systému – ústavní reforma

Toho, že forma demokratického režimu zvolená v Estonsku přináší problematické momenty, si byli vědomi i aktéři uvnitř politického systému. Od přijetí ústavy v roce 1920 se k zvolenému modelu kriticky vyjadřovaly pravicové politické strany. Přestože se pozice levicových sil postupem času stále oslabovala, dokázaly si vždy udržet dostatečný vliv, který znemožňoval provedení zásadních konstitučních změn. Hlasy volající po změně ústavy výrazně zesílily v krizovém období na počátku třicátých let. Jako negativum systému byla spatřována přílišná preference reprezentativnosti, která šla, podle mínění odpůrců, proti akceschopnosti vlád. Systém měl být rekalibrován

---

²⁴ Termínem rekalibrace překládám Linzův koncept „re-equilibration“ (Linz 1978).

změnou této preference vedoucí ke zvýšení akceschopnosti. Jinými slovy mělo být posíleno do té doby slabé postavení exekutivy. Jak již bylo nastíněno výše v textu, estonská vláda byla závislá na vývoji v parlamentu. Švec, Štol a Macura (1996: 178) jí dokonce přirovnávají k určitému druhu parlamentní komise. Dokud si ekonomické ukazatele udržovaly příznivé hodnoty, byl politicky systém schopen fungovat bez větších zádrhelů a politicky neangažovaní obyvatelé nepřikládali komplikacím velkou důležitost.

Ke kritické změně došlo s příchodem Velké hospodářské krize do Estonska, kdy se projevila absence akceschopných vlád, které by se soustředily na systémové řešení obtíží ve střednědobém či dokonce dlouhodobém výhledu. Občané si za této situace začali mnohem palčivěji všimnout negativních aspektů stávajícího systému. V této souvislosti je zmiňována všudypřítomná korupce a obecná nedůvěryhodnost politiků. Parlamentní život byl vnímán jako nadměrně zpolitizovaný a ve společnosti převládaly názory považující parlament za „žvanírnu“ a politický establishment za zkorumpované „žvanily“. Vládní nestabilita se jevila jako nejzřetelnější nedostatek generovaný ústavou. Občané přirozeně směřovali k záměně určitého negativního prvku systému – slabost exekutivy za charakter celého demokratického uspořádání. Proto je možné vládní nestabilitu označit za výrazné „marketingové“ selhání demokracie, které vedlo k odsuzování demokracie jako celku. V této atmosféře, tolik nebezpečné pro demokratický vývoj, se snadno šířila touha po vládě pevné ruky. Tomu odpovídal obecný tah napravo, kterému nevyhovovala ultra-demokratická ústava napsaná pod taktovkou levicových sil a radikálních demokratů v Ústavodárném shromáždění (Švec 2001: 212).

Právě mezi pravicovými a některými středovými stranami se projevovala vůle k posílení postavení exekutivy v ústavě. Je obtížné přesně analyzovat, zda byla výše popsaná změna ve voličských preferencích a posilování pravicových stran²⁵ důsledkem toho, že společnost sama žádala posílení pozic vlády a pevnější režim, nebo zda byla kauzalita spíše opačná a posilování pravicových stran navodilo podmínky pro otevření diskuze o změně ústavy. Posilování pravicových stran v průběhu dvacátých a třicátých let již bylo zmíněno výše v textu. Vysvětlení tohoto fenoménu není naším úkolem, ale má pravděpodobně úzkou vazbu na změnu charakteru estonské společnosti přinesenou

---

²⁵ Za pravicové strany jsou zde označovány spíše strany nesocialistického zaměření. Do tohoto negativního vymezení spadá celá řada subjektů – především křesťansko-demokratického a agrárního zaměření.

pozemkovou reformou.²⁶ Domnívám se, že kauzalita jde v tomto případě směrem od změn v sociální skladbě společnosti ke změně voličských preferencí a postavení jednotlivých stran. Posilující pravicové strany následně začaly svůj rostoucí vliv využívat v boji o změnu ústavního pořádku tak, aby lépe odpovídal jejich představám o správě země. Takto popsaná kauzalita rozhodně nevyklučuje podpurný vliv, který mohla mít zkušenost voličů s fungováním původní ústavy, na voličské rozhodování a odklon od levicových stran.

Stávající ústavu dlouhodobě kritizovali Konstantin Päts a generál Laidoner. O změnu ústavy dlouhodobě usilovaly také oficiální armádní kruhy, jak dokazuje tajné memorandum adresované parlamentu náčelníkem generálního štábu po neúspěšném komunistickém puči v roce 1924 (Lipping 1974: 210-211). Situace ohledně podoby ústavy se stala neúnosnou v podmínkách postupující hospodářské krize. Zhoršení ekonomických podmínek pocítily všechny pobaltské země orientující se především na export zemědělských produktů. Na počátku třicátých let se pro změnu vyslovovaly už všechny politické strany s výjimkou socialistů, komunistů a strany ruské menšiny (Kasekamp 2000: 33, 35).

Tento bod je možno identifikovat jako jeden z klíčových v procesu změny režimu. Jak již bylo popsáno výše v textu, přílišné svázání ústavy s konkrétními představami o řízení státu, o které se úspěšně pokusily levicové strany využívající svojí převahy v Ústavodárném shromáždění, může mít podle Linze (1978) velice negativní dopady na stabilitu režimu. Socialistické a další levicové síly dosáhly ve volbách do Ústavodárného shromáždění svého maxima a dále sledujeme jak pozvolně, ale vytrvale ztrácejí na síle. Středové a pravicové strany naopak na jejich úkor získávají podporu. Přestože jejich politická síla roste, jejich možnosti k prosazování konkrétních politik jsou do značné míry omezeny orientací ústavy, která byla dimenzována podle představ levicových stran. Levicové strany jsou celkem pochopitelně naprosto neochotné jakkoliv revidovat produkt svého vlivu z období etablování demokratického režimu, protože jsou si vědomy, že jejich šance na znovunabytí obdobného vlivu jsou minimální a zároveň se obávají, že změny, které by vyhovovaly jejich oponentům, by ještě dále zhoršily jejich vyhlídky.

---

²⁶ Patrný je zejména výrazný nárůst zastoupení agrárních stran (pro naši potřebu ztotožněných s pravicí) v prvním Státním shromáždění (1920) oproti ústavodárnému shromáždění (1919). Raun (2001: 113-114) připisuje tento posun opadnutí radikalismu předešlých let v důsledku provedení pozemkové reformy. Hope (1974: 60) předkládá širší odůvodnění tohoto vývoje založené na charakteristikách estonské společnosti.

Nové znění ústavy, které mělo zefektivnit činnost vlády, bylo dílem kompromisu mezi Lidovou stranou a Rolnickou stranou. V srpnu 1932 bylo předloženo občanům ke schválení v referendu. Hlavní ideou předkládaného návrhu bylo zavedení silného presidentství ve stylu Výmarské republiky či sousedního Finska, které mělo zajistit potřebnou stabilitu a kontinuitu vládnutí. Jakékoliv zásahy do liberální ústavy odmítali především socialisté a návrh nepodporovali ani vápsové, pro který nebyly změny dostatečně důrazné. Konečné těsné zamítnutí předloženého textu v referendu bylo však spíše projevem odporu proti stávajícím politickým stranám, než proti navrhovaným změnám samotným. Raun (2001: 117) tento názor dokládá tím, že rozdíly mezi zamítnutým parlamentním návrhem a ústavou předloženou vápsy byly jen minimální a výsledky hlasování naprosto opačné. Další, tentokrát mírnější parlamentní návrh na změnu ústavy byl předložen v červnu 1933 a byl opět odmítnut, tentokrát značným rozdílem hlasů.²⁷

Strany podporující režim se nemohou dohodnout na změnách jeho fundamentálních prvků. Za takové situace a v prostředí rigidní ústavy dojde k zablokování systému a ten není schopen reagovat na nové podněty a hrozby. Demokratický režim se nemůže ohrožení ze strany antisystémové opozice bránit rekalibrací.

2.3 Hnutí vápsů a ústavní krize

Akutní ohrožení pro etablované politické elity představoval sílicí fenomén estonské politické scény – hnutí vápsů. Jednalo se původně o spolek veteránů osvobozené války založený již v roce 1926 za účelem prosazovat zájmy bojovníků za nezávislost a vedle toho nemělo hnutí žádné politické ambice. Postupně se však hnutí začalo výrazně ideologizovat a politizovat. Zdrojem vápské ideologie byl duch osvobozené války, jehož nejoprávněnější ctností byla ochota obětovat se pro dobro většiny. Národní jednota byla nejvyšším principem vzešlým z válečného pole. Tento princip byl v očích vápsů zneuctěn politickou praxí nastolenou po skončení osvobozené války, která místo jednoty produkovala třídní rozdělení a tím i úpadek národa. Vápsové sami sebe definovali jako aktivistické hnutí, a proto odmítali potřebu podrobného politického programu (Kasekamp 2000: 64-66). V rovině praktické politiky přicházeli s ideou silného, autoritativního státu, který by zajistil národu důstojný domov a jako protipól slabého parlamentního režimu.

---

²⁷ 161 000 bylo pro návrh a 377 000 proti návrhu, zatímco v předešlém referendu byl výsledek 334 000 ku 345 000 (Lainová 2001: 218-219).

Hnutí se v roce 1932 pod vedením charismatického Artura Sirka transformovalo v politickou stranu a jasně vymezilo své programové cíle (Lipping 1974: 212). Na tom, že se jednalo o fašistické, či k fašismu směřující hnutí, se shodují Lainová (2001: 218-219) a Švec, Štol a Macura (1996: 190; 2001: 212-214). Naopak takové hodnocení odmítá Kaskamp (2001: 80-81, 158-159). Při srovnání jednotlivých aspektů hnutí s obecně přijímanou definicí fašismu podle Stanleyho Payna, dochází k závěru, že shoda nedosahuje takového stupně, aby bylo možno hovořit o fašistickém hnutí v pravém slova smyslu. Poukazuje přitom na to, že hnutí mělo spíše evoluční než revoluční charakter a nesnažilo se vytvořit „nového člověka“, postrádalo nezpochybnitelnou vůdčí osobnost a jeho ideologie byla celkově nedostatečně vyhraněná.²⁸

Vapsově hledali inspiraci v obdobně zaměřené finské organizaci Lapua, naproti tomu jejich kontakty s italskými fašisty a německými nacisty byly jen sporadické a na podobu jejich praktické politiky neměly žádný vliv. Na druhou stranu vapsově vnímali vznik fašistických států v Evropě jako symptom blížícího se zániku liberalismu a socialismu přežitků 19. století a nástupu nového moderního uspořádání pro 20. století, za jehož širší součást se sami považovali (Kasekamp 2004: 68-70). Vapsově přicházeli s programem silné vlády a stability, která přinese státu a národu klid na práci namísto dosavadního politikaření. Zároveň se ostře vyhraňovali vůči marxistické levici. Tento program našel odezvu především mezi městskými vrstvami, které byly hospodářskými obtížemi zasaženy výrazně více než obyvatelé venkova.²⁹

Vapsově ukazují typický příklad antisystémového hnutí předkládající jednoduché a srozumitelné odpovědi na otázky, které trápí společnost v krizi. Zatímco aktéři demokratického režimu nejsou schopni nalézt společnou řeč a postupovat rozhodně při řešení problémů, antisystémové hnutí nabízí řešení, které je pro určité segmenty společnosti přitažlivé. Z neschopnosti konat nejsou přitom obviňováni konkrétní politické strany nebo kabinet, ale systém jako takový. Parlamentní demokracie je činěna zodpovědnou za selhání, je označena za příčinu nestability a neschopnosti nalézt účinné řešení problému. Hnutí těžilo, tak jako podobné proudy v Evropě, z neutěšené hospodářské situace a nebylo zkompromitováno účastí na stávajícím systému. Hnutí se

---

²⁸ Stejně tak Miljan (2004: 488) hnutí nepovažuje za fašistickou organizaci a tvrdí, že kontakt s německými nacisty či italskými nacisty není prokazatelný. Také Lipping (1974: 212) uvádí, že se mu nepodařilo najít žádné důkazy o tom, že by vapsově byli podporováni nacistickým Německem. Pro zevrubnou analýzu extrémní pravice v meziválečném Estonsku viz Kasekamp (2004).

²⁹ Pro přesné údaje o dopadech krize na jednotlivé segmenty estonské společnosti viz Parming (1975: 31-38).

samo nepokrytě profillovalo jako antisystémová síla. Široká podpora mezi obyvatelstvem, kterou vapsové získali, jim dávala slibné vyhlídky na to, že se k moci dostanou poklidnou cestou podobně jako nacisté v Německu.

Výsledek referenda z června 1933 byl již ovlivněn působením vapsů. Poté, co byla odmítnuta ústavní reforma, kterou vapsové označovali za pouhé „kosmetické úpravy“, využili vapsové právo občanské zákonodárné iniciativy a předložili vlastní návrh ústavy. Podpisy potřebné pro vypsání referenda byly záhy nashromážděny. Návrh ústavy vapsů odrážel jejich autoritativní sklony a směřoval k vůdcovskému principu, kumulujícím jak exekutivní, tak některé legislativní pravomoci do rukou prezidenta. Jednalo se tedy o přímý protiklad dosavadní extrémně liberální ústavy (Lainová 2001: 218-219).

Do referenda, které proběhlo v říjnu 1933, zažilo Estonsko nebyvalou politizaci veřejného mínění. Vláda lidovce J. Tõnissona se neúspěšně pokusila ovládnout situaci vyhlášením výjimečného stavu a zákazem činnosti organizací „ohrožujících bezpečnost země“. Toto nařízení však nebylo fakticky respektováno a vapsové pokračovali ve své agresivní agitaci. V okamžiku, kdy nebyla demokratická vláda schopna prosadit omezující opatření vůči politické síle, která směřovala proti režimu, přerostla krize do nevladatelné dimenze. „The most serious crises are those in which the maintenance of public order becomes impossible within a democratic framework” (Linz 1978: 54). Tõnissonův kabinet neměl dostatečnou odvahu přijmout taková opatření, která by vedla k obnovení jeho respektu. Vláda neměla dostatečnou oporu ve stranách, které byly součástí systému, a ztratila loajalitu obyvatelstva. Návrh ústavy předložený vapsy byl nakonec přijat drtivou většinou hlasů³⁰ a měl vstoupit v platnost 24. ledna 1934. Ti, kdo podpořili antisystémové hnutí, nemuseli stát nutně v opozici vůči demokratickému zřízení, ale často jen nebyli schopni rozlišit nebezpečnost záměny selhání jednotlivých aktérů za nefunkčnost celého systému.

Přes veškerá slabá místa, která estonský demokratický režim bezesporu vykazoval, jsem přesvědčen, že Estonsko překonalo stádium pouhé volební demokracie a byly položeny solidní základy pro vzrůst určité podoby stabilní demokracie. Ale také je zřejmé, že systém nebyl dostatečně silný na to, aby odolal rozsáhlým otřesům. Ty byly zapříčiněny externími vlivy, které měly potenciál pokračování demokratického vývoje ohrozit a jak víme nakonec ho i zvrátit. Na rozdíl od některých jiných nových

---

³⁰ 419 000 hlasů pro, 157 000 proti (Lainová 2001: 219).

demokracií prokázal estonský politický systém, že je schopen pokojného předání moci na základě výsledků voleb. To, že k reálné alternaci docházelo jen zřídka,³¹ nebylo vinou systému jako takového, ale principiální neochotou socialistického bloku přijmout vládní zodpovědnost.

2.4 Státní převrat

Linz (1978: 14) relativizuje pojem „revoluce“ v souvislosti s kolapsem demokracií. Uvádí, že většina tranzicí měla charakter kontrarevoluční akce namířené proti hnutím, jejichž deklarovaným cílem byla radikální změna a která tedy směřovala k tomu, co chápeme pod pojmem revoluce. To, že tyto původně kontrarevoluční zásahy přinesly dalekosáhlé změny politického a společenského systému byl pouze nezamýšlený produkt. Estonsko je typickým příkladem takového procesu. O radikální změnu, kterou je možno chápat jako do určité míry revoluční, se snažili vapsové, kteří, ale nevyšli z konečného měření sil jako vítězové.

Pokud je politický systém založen s alespoň minimální mírou legitimacy, může spoléhat na pasivní podporu většiny obyvatelstva. Dokud jsou systémové strany schopny dosahovat rozhodující většiny v parlamentu a antisystémová opozice nepřiláká většinovou podporu obyvatelstva, může se demokratický systém udržet samotnou vahou své legitimacy. Pro přežití demokratického systému je však také potřeba, aby všechny demokratické strany souhlasily s jeho prospěšností a usilovaly pro jeho zachování. Skutečné prověření těchto závazků přichází v okamžiku krize politického systému, která testuje skutečnou míru konsenzu mezi demokratickými stranami a jejich schopnost spolupráce. Takováto politická krize, pramení z absence akceschopnosti po sobě následujících vlád v okamžiky kdy, je společnost nucena čelit zásadním problémům, jaké byly v případě Estonska způsobeny hospodářskou krizí. V takovéto situaci má antisystémová opozice otevřené dveře k voličům a může získat rozsáhlou podporu obyvatelstva tím, že nabízí jednoduchá, ale rázná řešení. Neschopnost vlády a potažmo celého etablovaného systému aktivně řešit problémy ve svém důsledku iniciuje politickou krizi. Tato neschopnost vychází z neochoty systémových stran nalézt kompromisní řešení otázky, která je nazírána jako klíčový bod v krizovém období. Některé systémové strany pak mohou začít hledat podporu pro své řešení u antisystémové opozice a tím dále snížit legitimitu celého demokratického režimu.³²

---

³¹ Vláda vedená sociální demokracií vznikla za celé období pouze jednou.

³² Tento koncept představuje Linz (1992: 50-55).

V Estonsku měla krize dvě strany. Za prvé byly přítomny hospodářské obtíže, které akcelerovaly mobilizaci mas obyvatelstva, a za druhé existovala imanentní diskuze kolem změny ústavy. Jak již bylo popsáno, tato otázka nebyla příliš aktuální v čase hospodářské prosperity, ale právě hospodářské obtíže výrazně zvýšily její důležitost, protože došlo ke spojení obou problémů. Posílení exekutivy mělo být prostředkem k řešení hospodářských obtíží a právě na této otázce se začala výrazně štěpit estonská politika (Lipping 1974: 211). V této souvislosti je přímo používán termín ústavní krize (Raun 2001: 115-118). Vedle vapsů, kteří primárně přicházeli s ideou silné exekutivy, se za změnu ústavy ve smyslu výrazného posílení exekutivy stavěla především Rolnická strana, která byla dokonce ochotna spolupracovat s vapsy na přípravě nové ústavy a pak i v následujícím období až do zahájení presidentské kampaně (Lipping 1974: 211-213). Systémové strany očividně ztratily zájem podporovat stávající režim a místo toho, aby ho pevně hájily, dále tak podryly jeho legitimitu.

Krizová situace v Estonsku nebyla pouze důsledkem nestability vlád. Samotná nestabilita vlád byla jedním ze symptomů chronického problému skrývajících se uvnitř politického systému. Klíčovým momentem při zániku demokracie byla především neschopnost demokratických stran v krizové situaci najít společnou řeč a postavit se za demokratický režim tváří v tvář silné antisystémové opozici a hospodářským obtížím. Naopak v zemích západní Evropy se stranám loajálním demokratickému systému podařilo díky kooperaci demokratický systém uhájit, jak ukazuje Linz (1992: 67) na příkladu Belgie a jak nepřímo dokazují i čísla o vládní stabilitě. Hope (1974: 62-64) předkládá srovnání se skandinávskými zeměmi, ve kterých byla sociální demokracie připravena a ochotna hrát roli důsledného prosystémového aktéra a po přijetí vládní zodpovědnosti začala prosazovat program národní jednoty a hospodářského ozdravení. Jejich politika se příliš nelišila od opatření, která prosazoval estonský autoritativní režim. Proč se v jedné části Evropy podařilo demokracii zachovat a v jiné ne, je pravděpodobně dáno odlišnou kvalitou politické kultury v jednotlivých zemích, nicméně vysvětlení tohoto fenoménu přesahuje záměr této práce.

Výsledek ústavního referenda byl chápán jako významné vítězství vapsů a ti dokonce prohlašovali, že jim lid dal mandát vystupovat jeho jménem a provést nutné změny systému (Kasekamp 2000: 47-48). Vapsové předpokládali, že symbolické vítězství v boji o ústavu je pouhým prvním krokem v převzetí kontroly v zemi. V reakci na schválení nové ústavy podala vláda demisi a byla nahrazena překlenovací, spíše odbornickou vládou K. Pätse.

K posílení sebevědomí vapsů přispěly i výsledky lednových komunálních voleb. Hnutí dosáhlo drtivého vítězství ve městech, což jenom potvrdilo posun v orientaci městských středních vrstev nejvíce ohrožených dopady hospodářské krize. Ve venkovských obvodech naopak vapsové nedosáhli výraznějšího úspěchu (Parming 1975: 55-56). Posledním krokem ke konečnému vítězství „nekrvavé národní revoluce“ mělo být získání postu hlavy státu v nadcházejících přímých prezidentských volbách. Kandidát vapsů generál Andres Larka měl všeobecně silnou podporu a očekávalo, že by mohl dosáhnout vítězství (Kasekamp 2000: 49-63).

Podle litery autoritativní ústavy se stal úřadující předseda vlády K. Päts prozatímním prezidentem a disponoval tak všemi rozsáhlými pravomocemi podle litery nové ústavy. Päts se rozhodl předejít nastolení fašistického režimu³³ v Estonsku a použít k tomu paradoxně mimořádné prostředky poskytnuté mu samotnými vapsy. Nejprve si zajistil podporu armády a 12. března 1934 vydal dekret vyhlášující v zemi šestiměsíční výjimečný stav. Generál Laidoner požívající velké autority mezi vojáky a důstojníky byl jmenován vrchním velitelem armády a obdržel mimořádné pravomoci k zachování veřejného pořádku.

Hnutí vapsů bylo zakázáno a tentokrát bylo přikročeno i k razantním krokům. Představitelé strany i jejich významní mecenáši z řad průmyslníků a buržoazie byli pozatýkáni a následně obviněni z přípravy protistátního puče. Nezmohli se na vážnější odpor. Následné soudní procesy prokázaly nestrannost justice. Z celkového počtu 400 zadržených bylo odsouzeno 40 lidí a to pouze k trestům krátkého odnětí svobody. Další opatření směřovala k odstranění reprezentantů vapsů z městských a obecních zastupitelstev. Bylo krajně nepravděpodobné, že by vapsové skutečně připravovali převrat, neboť měli reálnou šanci dostat se k moci legální cestou (Lainová, Hlavičková, Straka 2003: 110-111).³⁴

V následujících dnech byla svolána mimořádná schůze parlamentu, která dodatečně schválila mimořádné vládní zásahy. Päts se nicméně u těchto kroků nezastavil a pokračoval v realizaci rozsáhlých politických změn využívaje dekretální legislativy. Převrat byl završen odložením parlamentních a prezidentských voleb a následným ukončením probíhající parlamentní schůze (Parming 1975: 45). Tímto krokem byla

---

³³ Viz postřehy čs. chargé d'affaires v Estonsku J. Galii (Švec 2001: 214).

³⁴ Kasekamp (2000: 57-63) na základě analýzy volební kampaně a postavení jednotlivých kandidátů na prezidentský úřad dochází k závěru, že šance kandidáta vapsů na celkové vítězství v prezidentských volbách nebyly zdaleka jasné. Přesto zpochybňuje reálnou hrozbu, toho, že by se vapsové připravovali na převzetí moci násilnou cestou (2000: 106).

jasně vyjádřena vůle nového režimu, nespolehat se nadále na zastupitelský sbor a vládnout za podmínek výjimečného stavu pomocí dekretů. Doložením termínu konání voleb navíc Päts explicitně porušil paragraf 60 platné ústavy, který volební zákon vyjímal z oblasti podléhající prezidentově dekretální pravomoci (Metcalf 1998: 337-338).

V případě Estonska se jednalo o skutečně zvláštní formu provedení puče. Bylo by možné ho nazvat preventivním. Nebyl proveden armádou (konkrétní akce prováděla policie) ani opozičními silami, ale naopak etablovanými politickými elitami. Nenásledovala ani perzekuce protivníků. Vyhlášení výjimečného stavu bylo dodatečně schváleno parlamentem, v němž do té doby znesvářené strany bezvýhradně podpořily vládu, která právě zažehkala pro ně existenciální ohrožení. Argumentace představitelů režimu, že se jednalo o převrat nezbytný, který měl zabránit nastolení nedemokratického režimu a zachránit demokracii je značně diskutabilní.³⁵ V konkrétních činech politických aktérů se zřejmě spojovaly jak upřímné obavy o budoucnost estonské demokracie tak osobní motivace. Nemůžeme nepřehlédnout skutečnost, že Päts a jeho spojenci se do podoby autoritativního režimu pokusili méně či více úspěšně vtělit své představy o ideálním fungování státu a společnosti. Vše směřovalo především k nastolení pořádku a nový režim se snažil zklidnit a odpolitizovat společnost. Následující autoritativní období je označováno jako *Éra mlčení*.³⁶

Za krizí estonské demokracie stály tři hlavní, navzájem úzce provázané příčiny: světová hospodářská krize, nevhodná institucionální konstrukce obsažená v první ústavě a antisystémová aktivita hnutí vapsů. Samotný převrat je možné vysvětlovat nevyzrálostí estonské politické scény, která nebyla schopna aktivně čelit krizové situaci a na tuto skutečnost se rozhodli někteří politici reagovat ráznými kroky i za cenu překročení demokratického rámce politiky. Oproti třem tradičně předkládaným příčinám zdůrazňuje Lipping (1974) ještě právě vliv Pätsových a Laidonerových osobních ambicí a tlak některých zájmových skupin, především armády a obchodních kruhů.

---

³⁵ Srovnej Kasekamp (2000) a Parming (1975).

³⁶ Podle Kasekampa (2000: 121) je označení „éra mlčení“ (*vaikiv ajastu*) odvozeno ze slov místopředsedy Pätsovi vlády Karla Einbunda, že parlament napříště přijme „mlčenlivou existenci“, po té co byla parlamentní zasedání v říjnu 1934 odročeno na neurčito.

3 Podoba autoritativního režimu v Estonsku

To, že se nemá jednat pouze o dočasný stav, se začalo plně ukazovat v polovině roku 1934. Nejprve byl o další rok prodloužen výjimečný stav a opět odloženo konání řádných voleb. Režim se poté pokusil najít určitý modus vivendi s parlamentem, který byl 27. září svolán k mimořádné schůzi. Vláda předpokládala, že parlament bude ochoten spolupracovat a vytvoří tak oporu režimu. Jak se ale ukázalo, převahu měla opozice, která se dožadovala ukončení nedemokratických praktik a obnovení ústavnosti. Päts na tento nepříznivý postoj reagoval tak, že po pouhých šesti dnech nařídil ukončení probíhající schůze a zároveň dal najevo, že s parlamentem v existujícím složení již nepočítá (Kuuli 1975: 47-48). Za zmínku stojí, že parlament byl oficiálně rozpuštěn až v roce 1938. Pokud se mohly zdát události následující bezprostředně po 12. březnu 1934 za součást dočasného stavu a existovala naděje na návrat k demokracii, tak od poloviny roku 1934 bylo zřejmé, že se etabluje nový nedemokratický režim. Päts rezignoval na hledání shody s parlamentem a napříště se soustředil na vytvoření systému, který by odpovídal jeho představám.

Období, které nastalo po převratu 12. března 1934, je možné periodizovat ve vztahu k vývoji jednotlivých aspektů Estonského autoritativního režimu. V periodizaci je symbolickým okamžikem změna ústavy, ke které postupně došlo mezi lety 1937 a 1938. Nicméně pro samotné oddělení dvou hlavních období je zřejmě vhodnější orientovat se na únor 1936, kdy bylo referendum schváleno svolání nového národního shromáždění, jehož úkolem bylo revidovat stávající ústavu z roku 1934 nebo v případě potřeby přijmout ústavu zcela novou (Uustalu 1952: 206). Toto referendum je možné považovat za projev snahy o legitimizaci nového režimu. Samotné volby do národního shromáždění se konaly v prosinci téhož roku. Výsledky voleb ukazují na to, že režim si již byl jistý částečnou stabilizací poměrů a připustil jistou míru soutěže s opozicí. Přesto se v žádném případě nejednalo o plnohodnotnou soutěž a zastánci režimu získali rozhodující převahu (Taagepera 1993: 55). Snaha o zastření skutečné povahy režimu hraje podstatnou roli. Až do té chvíle se totiž představitelé režimu nesnažili příliš aktivně zastírat jeho nedemokratický charakter pomocí legislativních či institucionálních nástrojů. Změna politické orientace byla vysvětlována nutností zklidnit a postupně vyléčit estonskou společnost, která byla podle názoru Pätsa a jeho spolupracovníků negativně zasažena extrémně vypjatou politickou situací předešlých let (Raun 2001: 119). Po tvrdých zásazích proti zbytkům vapsů v květnu následující po

jejich oprávněném obvinění z plánování puče v prosinci předchozího roku (Uustalu 1952: 205) se nebezpečí ze strany vapsů zdálo v následujícím roce již trvale zažehnané. Proto mohl režim přistoupit ke standardizaci poměrů.

První fáze „Éry mlčení“ tedy spadá do let 1934-1937, druhá fáze pak trvala od roku 1938 až do sovětské okupace v roce 1940. První fáze je obdobím tranzice z demokratického parlamentního systému k systému nedemokratickému, druhá fáze představuje konsolidaci režimu. Obě fáze je možno ještě dále periodizovat. Rok 1934 je ve znamení boje proti vapské opozici a její likvidaci a zároveň došlo k položení základů nového režimu, jedná se tedy o období tranzice v nejužším smyslu, která je charakterizována vytvářením nového politického řádu. Nový režim představuje nová pravidla hry a k jejich uvedení v život přichází s novým institucionálním schématem. Založením státního úřadu pro propagandu, suspendování činnosti parlamentu, rozpuštění všech politických stran a jejich částečná substituce za zastřešující politickou organizaci – Vlastenecký svaz (*Isamaaliit*), spadá právě do období druhé poloviny roku 1934 a prvních měsíců roku 1935 (Uustalu 1952: 205-206). Léta 1935 a 1936 představují nejtvrďší období režimu co do rozsahu zásahů vůči politickým odpůrcům. Rok 1937 probíhá ve znamení prací na znění nové ústavy. Ta vychází především z návrhu předloženého vládou a je přijata ještě na konci roku. Na základě nové ústavy je v roce 1938 zvolena dolní komora parlamentu, který následně volí Konstantina Pätse prvním prezidentem Estonské republiky (Uustalu 1952: 208). Roky 1939 a 1940 nezaznamenaly žádný výrazný posun ani směrem k dalšímu uvolňování režimu ani k jeho utužování. Hodnocení konzervace tohoto stavu je však deformováno tím, že minimálně od poloviny roku 1939 musíme brát v potaz krajně vyhocené mezinárodní postavení Estonska. Tento excitovaný stav nebyl dozajista příznivý tomu, aby stávající režim připustil jakékoliv uvolnění. Spíše naopak by se daly očekávat snahy o zesílení autoritativních tendencí, ke kterým však nedošlo.

3.1 Charakter režimu

Charakterizovat režim, který byl v Estonsku nastolen po převratu v roce 1934, není nikterak jednoduché. Není možné jej jednoduše označit za zavrženíhodný režim typu nacistického Německa či bolševického Ruska. Je nepochybné, že došlo k zásadnímu omezení politického pluralismu, ale rozsah lidských práv a občanských svobod byl omezován v mnohem menší míře. Po samotném převratu došlo sice k zatčení několika stovek představitelů antisystémového hnutí vapsů, ale z nich bylo odsouzeno pouhých několik desítek a to jen k trestům krátkého odnětí svobody. Po zásahu proti přípravám

ozbrojeného puče, byli sice původci odsouzeni k dlouhodobému žaláři, ale při amnestii v roce 1938 byla většina z nich propuštěna. Režim obecně nevystupoval proti svým odpůrcům nikterak tvrdě. Opozice byla, i když slabě, přece jenom zastoupena v Národním shromáždění.

Pokud bychom akceptovali Zakariovo (2005) oddělení pojmů liberální a demokratický režim, pak dojdeme k závěru, že Estonsko sice nebylo demokratické, ale splňovalo určité elementární zásady liberálního režimu. A je pak otázkou, zda má být politická demokracie považována za prostředek dosažení liberálních svobod, nebo zda je samotným cílem.

Charakteristikami režimu byla přetrvávající platnost výjimečného stavu, snaha zavést jistou korporativní organizaci společnosti, akcentování vlastnictví hraničícího s nacionalismem, značný vliv silových složek – velitel armády gen. Laidoner je někdy označován za rovnocenného partnera prezidenta Pätse v mocenské konstelaci režimu, zákaz činnosti politických stran a jejich nahrazení Vlasteneckým svazem (*Isamaaliit*), který měl představovat převodový mechanismus moci mezi lidem a vládnoucími strukturami a konečně omezení některých občanských práv, včetně svobody tisku související s permanentním výjimečným stavem.

Za rozhodující pro identifikaci režimu by mohl posloužit i jeho postoj k demokracii. Režimy fašistické se přímo vyslovovaly pro zánik demokracie, a přestože se často k moci dostaly legální cestou využívající demokratického převleku během svého volebního boje, za důležitou složku své ideologie považovaly mýtus o revoluční změně. Naproti tomu estonský režim se nestavěl do opozice k demokracii. Odmítána byla přílišná liberálnost předešlého období, které podle představitelů režimu vedla extrémní radikalizaci společnosti. Deficit demokracie byl všemožně zakrýván a opatření jdoucí nad rámec demokracie a omezující základní politické svobody byla vydávána za nutné zlo, které je nezbytné pro záchranu demokracie nebo zlepšení jejího fungování. Nový systém byl představiteli režimu nazýván „řízená demokracie“ (*juhitav demokraatia*) (Kasekamp 2000: 130).

Proto, abychom mohli daný režim bezpečně označit za nedemokratický, je klíčový především ten fakt, že neexistovala reálná možnost dosáhnout změny vládnoucí garnitury ústavní cestou. Přestože jak zastupitelský sbor, tak úřad prezidenta byl obsazován volbou, šance, že by došlo k alternaci s opozicí, byla minimální. Zrušení stran a úprava volebního systému jednoznačně nahrávalo takovému složení parlamentu, které vyhovovalo vládnoucí moci. Prezident byl sice volen přímou a všeobecnou

volbou, ale kandidáty navrhovaly vždy po jednom poslanecká sněmovna, státní rada a zástupci samosprávy a tudíž nemůže být o svobodném výběru ani řeč.

Parlamentní volby v únoru 1938 představovaly pouze omezenou formu politické soutěže. Jedinou stranou, které byla umožněna organizovaná účast na volbách byla Pätsova Lidová fronta za provedení Ústavy, opoziční kandidáti se voleb účastnili pouze individuálně a navíc jim nebyla umožněna řádná agitace (Parming 1975: 59-60). Kritika ústavy nebo samotné podstaty režimu byla vyloučena zcela. Volby samotné nejspíše probíhaly velku regulérně čemuž napovídá i výsledek. V 80 jednomandátových volebních obvodech získali zastánci režimu 47% hlasů, čímž si zajistili 55% mandátů, což je vcelku regulérní výsledek při použití většinového systému (Taagepera 1993: 56).³⁷ Pozici opozičních sil ještě dále oslabovala jejich nejednotnost. Nedá se tvrdit, že by existovala vyhraněná opozice vůči režimu. Proti režimu vystupoval jako nejhlásitější odpůrce Pätsov největší soupeř z dob regulérního parlamentního klání centrista J. Tõnisson, dále se proti režimu stavěla část socialistů a pozůstatky vapsů, komunistické hnutí nepředstavovalo vážnější hrozbu, protože v Estonsku efektivně zaniklo již na počátku třicátých let (Taagepera 1993: 58).

Dosah částečné soutěživosti systému, která umožnila omezenou participaci opozice, je limitovaný vzhledem k nastavení vztahů mezi jednotlivými institucemi. Postavení prezidenta bylo klíčové a změny režimu tak byly reálné pouze skrze vítězství v prezidentských volbách. Případná alternace prezidentských kandidátů byla ztížena tím, že neexistovalo omezení počtu funkčních období, které může prezident vykonávat po sobě. Přesto můžeme v estonském případě hovořit o omezeném pluralismu, postupné liberalizaci a uvoloňování politických poměrů po etablování režimu. Toto spolu s přítomností tolerované opozice za současné absence institucionalizovaných kanálů umožňujících participaci v politickém systému alternativní k vládnoucím elitám a omezení v možnostech působit na obyvatelstvo, jsou znaky, které umožňují jasné odlišení autoritativních režimů od režimů demokratických a totalitních (Linz 2000: 170).

Ještě před tím, než byla Pätsovým dekretem v březnu 1935 zakázána činnost veškerých politických organizací včetně politických stran, představila vláda vlastní alternativu pro politickou participaci a mobilizaci obyvatelstva v podobě Vlasteneckého

---

³⁷ Pro podrobný přehled okolností a výsledků voleb viz Kuuli (1975: 83-87), přestože se jedná o práci sovětské historiografie je možné po filtraci ideologické terminologie plně využít předložená data. Dále se této otázce podrobněji věnuje Parming (1975: 59-60).

svazu (Uustalu 1952: 204). Na postavení Vlasteneckého svazu je možné nahlížet různým způsobem. Kuuli (1975: 54-57) dokazuje, že se této organizaci nikdy nepodařilo získat skutečně masový charakter a nemohla tak vzrůst do postavení vedoucí politické síly ve státě. Zároveň však nepopírá, že by se svaz nestal nástrojem konsolidace režimu. Parming (1975: 56-57) naproti tomu přikládá této organizaci významnější roli. Argumentuje, že se stala jedinou vládní stranou, jejíž struktura přitom byla podobná struktuře hnutí vapsů. Svaz byl značně centralizovaný a řízený odshora dolů a vstupy od členské základny byly minimální. Svaz neměl potenciál stát se svébytnou státostranou, ale byl typickým příkladem organizace založené vládnoucí elitou autoritativních režimu. Jeho hlavním smyslem bylo usměrňovat politickou participaci obyvatelstva a substituovat tak autentické politické strany čímž se stával mocenským nástrojem vládnoucích elit. V tom je patrný protiklad k totalitním stranám, které získaly své základní obrysy již před samotným kolapsem demokracie a samy produkují elity, spíše než aby jim sloužily jako nástroj (Linz 2001: 161-162).

Jak se postupně ukázalo, autoritativní režim byl schopen většině estonské společnosti nabídnout to, co hledala – stabilitu. Päts a vapsové byli v podstatě konkurencí nabízející společnosti podobná řešení spočívající v zavedení silné exekutivy a omezení vlivu parlamentních stran. To, že podpora vapského hnutí po převratu rapidně poklesla, dokazuje, že síla hnutí byla odvozena především od podpory jeho programu a nikoliv z nějakého masového charakteru. Tím, že Pätsův režim nabídl podobnou alternativu, získal přinejmenším pasivní podporu obyvatelstva a ti kdo volili vapsy hlasovali i pro Pästovu ústavu (Lipping 1974: 214). Silná vláda mohla efektivněji řídit hospodářství a umírněné zásahy státu do ekonomiky měly jednoznačně pozitivní dopady. Estonsko se tím pádem rychle zotavovalo z hospodářské krize, což ještě více demotivovalo opozici vůči režimu Parming 1975: 63-64).

3.2 Míra politická represe

Rozsah a tvrdost opatření přijatých proti odpůrcům daného politického režimu může sloužit jako dobrý identifikátor typu režimu, demokracie nevyjímaje. Parming (1975) považuje období mezi lety 1935 a 1936 za nejvíce represivní a naopak upozorňuje na určité tání, ke kterému došlo po roce 1938. Jak konstatuje Taagepera (1993: 58) ironií osudu byla autoritativní epizoda jediným obdobím nezávislého Estonska, kdy se nevyskytovaly popravy či politicky motivované vraždy.

I přesto, že nedošlo k žádnému případu fyzické likvidace politické opozice, nemůžeme hovořit o tom, že by žádná politická perzekuce nebyla v autoritářském

Estonsku přítomna. Několik desítek lidí spojených s činností vapsů bylo odsouzeno stannými soudy v červnu 1935. Odsouzení obdrželi v naprosté většině podmíněné tresty v délce od šesti měsíců do jednoho roku (Parming 1975: 57). Přestože takovéto tresty nejsou rozhodně drastické, vzhledem k tomu, že existují pochybnosti o tom, zda byly k odsouzení obžalovaných právní důvody, představuje i minimální trest zásah do občanských práv. Během druhé vlny stanných soudů v září téhož roku, byli obžalovaní odsouzeni již k pěti či šestiletým trestům odnětí svobody. Nejvýraznější zákrok proti pravicové opozici představované zbytky vapsů přišel o rok později. Nacházejíc se v bezvýchodné situaci, zbytky vapsů chtěly dosáhnout změny režimu násilnou cestou. Plány na provedení převratu v prosinci 1935 však byly odhaleny policií. V květnu následujícího roku bylo Estonsko svědkem doposud největšího politického procesu, při kterém byla odsouzena naprostá většina ze 155 obžalovaných, několik z nich k tvrdým trestům od 15 do 20 let nucených prací (Kasekamp 2000: 112-116). Konečný dopad represí byl ale zmírněn vyhlášením amnestie v roce 1938, která se týkala jak vapsů, tak komunistů.

Také podřízení zaměstnaneckých odborů vládě, ke kterému došlo po sérii stávek v roce 1936 (Parming 1975: 58), je bezpochyby v příkrém rozporu s řádným fungováním demokratické společnosti. Do stejné kategorie patří i omezení univerzitních svobod, ke kterému bylo přistoupeno ve stejné době (Kasekamp 2000: 124). Faktem, ale zůstává, že přímá politická represe byla namířena pouze proti vapsům a komunistům, proti kterým však bylo zakročováno již v demokratickém období. Na rozdíl od sousedního Lotyšska se represe nedotkla demokratické levice a část socialistů nově nastolený režim dokonce podporovala. Nejednalo se přitom jen o pouhé pasivní akceptování Pätsova režimu. Socialisté společně s Rolnickou stranou podporovali Pätsovu překlenovací vládu na počátku roku 1934 a následně v parlamentu hlasovali pro schválení mimořádných opatření, včetně vyhlášení výjimečného stavu, který byl vládou využit při zásazích proti vapsům v březnu 1934 a tím nepřímo posvětili samotný převrat. Pätsův autoritativní režim byl pro socialisty bezesporu menším zlem než případná vláda vapsů, kteří pro socialisty představovali fašistickou hrozbu (Parming 1975: 63).

Pozvolné náznaky ustavování státem řízené propagandy vyústily v září 1935 ve zřízení oficiálního státního úřadu s úkolem dohlížet na kulturní sféru společnosti včetně tisku za účelem „utuzování národní jednoty“. V praxi se však zabýval především cenzurou (Parming 1975: 57). Paralelně s tímto vývojem šlo omezování svobody tisku.

Nikdy ale nedošlo k úplnému ovládnutí mediálního prostoru.³⁸ Permanentní výjimečný stav s sebou samozřejmě přinášel suspendování nebo omezení dalších občanských práv. Ambivalentní vztah režimu k politickým odpůrcům může být ilustrován na případu nejhlasilitějšího z nich Jaana Tõnissona. Na jednu stranu mu sice bylo znemožněno vydávat vlastní noviny, ve kterých kritizoval vládu, ale na druhou stranu mohl nerušeně působit na univerzitě v Tartu a dokonce byl vůbec nejvyšším počtem obdržených hlasů v roce 1938 opětovně zvolen do parlamentu (Parming 1975: 58-61).

Zajímavý je i vztah k národnostním menšinám. Estonský režim se vymezoval do značné míry nacionalisticky s ideologickým důrazem kladeným na prosperitu a sílu národa. Režim podporoval nebo přímo pořádal nejrůznější patriotické akce, které vyvrcholily celonárodní kampaní za poestonšťování jmen. Autoritativní režim se přesto nikdy nedotkl rozsáhlé kulturní autonomie poskytnuté národnostním (náboženským) menšinám (Parming 1975: 61-62).

3.3 Ústavní zakotvení³⁹

Změnou ústavy v roce 1937 se Pätsův režim pokoušel dosáhnout zdání legality a legitimizovat svou vládu (Vardys 1978: 79). Motivace ke změně ústavy vycházela především z toho, že dosavadní ústava byla z pera radikálně pravicového hnutí vapsů a byla označována za příliš radikální a antidemokratickou a jako taková bránila návratu k normálním poměrům. Navíc právě proti hrozícímu nebezpečí ze strany vapsů, ve jménu zachování demokracie, byl proveden státní převrat. Vapsové se následně stali jedněmi z nejhlasilitějších odpůrců nového zřízení a byly proti nim směřovány politické represe. Sám Päts označoval ústavu z roku 1934 za odporující demokratickým principům tím, že přidělovala přílišný díl moci exekutivě v čele s prezidentem a nesplňovala standardy pro dostatečné oddělení a vyvážení jednotlivých mocí (Taagepera 1993: 55-56).

Z těchto důvodů byla ústava z roku 1934 pro pokračování stávajícího režimu nevhodná. Vládnoucí elita pak označovala novou ústavu za možnost opětovného návratu k plné demokracii a počátek její účinnosti měl představovat symbolické ukončení výjimečného období, ve kterém bylo zapotřebí výjimečných opatření (Raun 2001: 199-120). K tomu, jak víme, nedošlo. Je obtížné posoudit, zda nová ústava byla

---

³⁸ Ministerstvo vnitra vydalo již v prosinci 1934 nařízení zakazující kritiku vlády a narušování veřejného pořádku v tištěných periodikách, protivládní listy se také stávaly terčem finančních sankcí (Kuuli 1975: 48).

³⁹ Při práci na této kapitole jsem využíval anglické překlady Estonských ústav z let 1920 a 1938 viz *The Constitution of the Esthonian Republic (1920)* a *The Constitution of the Estonian Republic (1938)*.

záměrně nastavena tak, jak byla, a měla sloužit k upevnění a udržení autoritativního režimu, nebo zda chtěli její autoři a potažmo elity režimu skutečně upřímně nastoupit cestu postupné demokratizace. Pouhé dva roky, které jí byly přisouzeny, přinesly menší rozsah politických perzekucí. Tato skutečnost může být nicméně přičítána spíše tomu, že hlavní politické oponenty se podařilo označit a eliminovat již během let 1935 a 1936.

V únoru 1936 byl občanům v referendu předložen návrh na svolání dvoukomorového národního shromáždění, které mělo následně provést nezbytné změny ústavního pořádku. V referendu se 75,4 procent voličů vyslovilo pro návrh, nicméně skutečná míra podpory obyvatelstva je sporná, protože jakákoliv agitace proti návrhu byla zakázána. Národní shromáždění, které bylo prakticky druhým ústavodárným shromážděním, se poprvé sešlo v únoru 1937. Složení dolní komory parlamentu bylo výsledkem voleb, ve kterých však byla, podobně jako v následujících volbách, zakázána organizovaná opoziční aktivita a příznivci nového režimu jasně dominovali. Poslanci horní komory byli z části nominováni přímo Pätsem, voleni profesními organizacemi a některými společenskými organizacemi. Základem nové ústavy se následně stal návrh předložený vládou, k jehož pozměnění byl poskytnut jen minimální prostor (Raun 2001: 120-121; Parming 1975: 58-59).

K hodnocení toho jaký dopad mělo přijetí nové ústavy a její následné vstoupení v platnost, dopad na život společnosti, nám může posloužit citace z *The Baltic Times* (The Estonian New Constitution Enters with Great Celebrations 1938):

January 1st, 1938 was celebrated throughout the country as an important day in the life and history of the nation. On this day the new Estonian Constitution (...) came into force. (...) In the capital – Tallinn, festivities were especially marked. (...) In the afternoon [Feb 1st] official meetings were held, also special church services were held... At the same time at all public performances, in the theatres (...) a short speech was made (...) on the importance of the coming into force of the new constitution. In the cinemas a sound film with appropriate text on the importance of the new constitution was shown.

Takovýto popis naznačuje, jakou důležitost měla pro stávající režim nová ústava. Jen stěží se mohlo jednat o spontánní projev skutečného nadšení obyvatelstva. Poznamenejme, že pro svolání nového zastupitelského orgánu,⁴⁰ který měl být pověřen

---

⁴⁰ Bikamerální Národní shromáždění (*Rahvuskogu*).

sepsáním nové ústavy, se v referendu vyslovilo 62,4% oprávněných voličů (Parming 1975: 58). Parming (1975: 58-59) zároveň na stejném místě zpochybňuje reprezentativnost takového výsledku. Za velkolepými oslavami účinnosti nové ústavy je možno spatřovat upevňování kultu, který objasňoval a ospravedlňoval režim překračující rámec demokracie. Režim jako celek a Päts osobně se stylizovali jako štíty, které ochránily estonskou společnost před extrémistickou hrozbou a zároveň ukončili období nefunkční demokracie. Estonsko podle nich potřebovalo především klid na budování prosperity. Režim se pochopitelně zároveň snažil maskovat svůj deficit demokracie a přijetí nové ústavy mělo zapadat do této symboliky.

Pro shrnutí uvedme, že Estonsko mělo v meziválečném období celkem tři ústavní listiny. První ústava byla přijata Ústavodárným shromážděním 1920. Druhou ústavou byla autoritativní ústava, jejíž přijetí prosadilo v roce 1933 hnutí vapsů. Jak již bylo popsáno, dikce této ústavy usnadnila, či přímo umožnila provedení „polo-legálního“ státního převratu, který dal vzniknout autoritativnímu režimu. Jaké konkrétní mechanismy byly při převratu použity je ukázáno výše. Přestože je tato ústava klíčová v samotném procesu změny režimu, její význam pro samotnou praxi autoritativního režimu není tak klíčový. Ústava totiž nebyla nikdy plně respektována, neboť od převratu po celý zbytek existence svobodného Estonska platil výjimečný stav, který její účinnost fakticky suspendoval.

Věnujme pozornost ústavě, která vstoupila platnost 1. ledna 1938, tedy v době, kdy byl již autoritativní režim dostatečně zkonsolidovaný. Právě tato ústava nám může nejlépe osvětlit ústavní zakotvení estonského autoritativního režimu. Oproti extrémně demokratické ústavě z roku 1920 zaujme hned několik rozdílů a mezi ty nejhlavnější rozhodně nepatří její zhruba dvojnásobný rozsah. Její paternalismus je zřejmý. Hned hlava druhá se tak již nevěnuje, „Základním právům estonských občanů“ („On the Fundamentals Rights of Estonian Citizen“), jak je obvyklé, ale vypočítává i jejich *povinnosti* („The Rights and Duties of Estonian Citizen“). Za nejvýznamnější povinnost je pak označena loajalita vůči státu a ústavnímu pořádku (čl. 8).

Dalším charakteristickým znakem této ústavy je mnohem větší důraz kladený na národní charakter státu. Proklamace typu „výuka musí být vedena v estonském národním duchu“ („Instruction and education ... must be disseminated in accordance with the Estonian public spirit.“ – čl. 22) sekundují určitému omezení výuky v minoritních jazycích.

Zároveň v ústavě najdeme i určité zacílení na sociální spravedlnost ve sféře hospodářského života (čl. 23).

Co se týče otázky organizace politického života, čirý parlamentarismus předchozího období byl nahrazen systémem s klíčovou pozicí prezidenta. Vláda byla přímo závislá pouze na prezidentu republiky. Prezident měl právo svobodně vybírat složení vlády, včetně ministerského předsedy a vláda nemusela žádat parlament o důvěru. Poslanecká sněmovna měla sice právo vyslovit vládě nedůvěru, ale tato procedura byla vcelku komplikovaná a navíc se sněmovna vystavovala riziku rozpuštění. Vláda nebyla podle ústavy zodpovědná poslanecké sněmovně, jak je běžné pro parlamentní i poloprezidentské systémy, ale pouze prezidentu republiky. Prezident měl také pravomoc rozpustit poslaneckou sněmovnu kdykoliv v průběhu jejího pětiletého funkčního období a vyhlásit nové volby, pokud si to žádal „státní zájem“.

Prezident disponoval i právem vydávat dekrety se silou zákona v čase, kdy z jakéhokoliv důvodu nezasedalo Národní shromáždění. A dále mohl (podobně jako dnešní prezident Francouzské republiky) vypisovat fakultativní referenda a to dokonce i v otázkách týkajících se změn ústavy.

Další důležitým znakem charakterizujícím estonský režim po převratu a radícím ho mezi autoritářské směry je snaha prosadit korporativní uspořádání státu. Existence samosprávných profesních orgánů („Autonomous Professional Bodies“) je zakotvena v ústavě (čl. 126 a 127) Z hlediska politického uspořádání je nejtypičtější projevem korporativismu složení druhé komory parlamentu – Národní rady. Národní rada nebyla typickým reprezentativním orgánem, protože její složení nebylo založeno na všeobecných volbách. Část členů z celkových minimálně 40 nabývala mandát na základě svého úřadu (velitel ozbrojených sil, představitelé církví a universit, prezident emisní banky). Další členové byli voleni v rámci profesních organizací či jako reprezentanti určitých zájmových skupin (zástupce menšin, kultury a vzdělání aj.) a deset členů bylo jmenováno přímo úřadujícím prezidentem.

Takovéto složení druhé komory odpovídá korporativnímu uspořádání státu, kde má parlament reprezentovat nejenom obyvatele dané země jako takové, ale také zájmy jednotlivých skupin občanů. Tehdejší estonský bikameralismus měl takové uspořádání, ve kterém měla dolní sněmovna reprezentovat občany jako celek a druhá komora měla reprezentovat jednotlivé stavovské skupiny. Národní rada byla především reprezentantem jednotlivých zájmových skupin ve státě a stala se charakteristickou součástí korporativní konstrukce Estonské republiky v daném období.

Jak vychází ústava z roku 1937 v porovnání s tou předešlou? Proklamovaným cílem nové ústavy bylo přinést rovnováhu do politického systému. Po příliš liberální ústavě z roku 1920 přišla v roce 1933 autokratická ústava vapsů. Nová ústava se měla vydat po zlaté střední cestě poměru mezi jednotlivými složkami moci (Uustalu 1952: 207). Jak ale ukazuje novější zkoumání podstaty ústavy 1937 (Metcalf 1998; Parming 1975; Taagepera 1993) je pravdou spíše opak. Nová ústava nijak neomezila výjimečné pravomoci, které umožňovaly Pätsovi vládnout zdánlivě ve shodě s platnou ústavou, a v některých oblastech nová ústava dokonce ještě posílila prezidentskou moc. Metcalf (1998) došel za použití Shugart-Careyovy metody výpočtu síly prezidentských režimů k závěru, že, zatímco ústava 1933 zakotvovala prezidenta jen o málo silnějšího než v případě Výmarské republiky, ústava 1937 posouvala prezidentské pravomoci na úroveň typickou spíše pro silně prezidentské systémy Latinské Ameriky. Jakákoliv prohlášení o návratu k demokracii byla jednoznačně popírána kontinuálním prodlužováním výjimečného stavu.

Musíme se zamyslet nad otázkou, zda existovala reálná šance na autentický návrat ke kompetitivnímu politickému systému, který je nezbytnou podmínkou úplného rozvoje demokracie. Parming (1975: 61) uvažuje nad tím, zda byl v Estonsku prostor pro demokratizaci nebýt sovětské okupace. Upozorňuje, že další volby do národního shromáždění⁴¹ a prezidentské volby následující po volbách z roku 1938 uspořádaných podle nové ústavy se měly uskutečnit až v roce 1943 respektive 1944 a k možnosti rychlé demokratizace je spíše skeptický. Svoji úvahu pak uzavírá: „... the State Propaganda Service appears to have been building up an ideological base for a ‘guided democracy’ (*juhitud demokraatia*), a concept smacking of permanent authoritarianism“ (1975: 61). Extrémně silné postavení prezidenta s nepříliš zřetelným oddělením jednotlivých mocí a absencí některých demokratických pojistek příliš nefavorizuje možnost rychlé a úplné demokratizace Estonska. Podle Linze (1978: 71-74) jsou prezidentské režimy, vyjma speciálních případů jakým je například USA, méně příznivé pro stabilizaci demokracie než jejich parlamentní protějšky.⁴²

---

⁴¹ Jmenování nových členů v případě horní komory. Vzhledem k tomu, že značnou úlohu při jmenování hrál prezident není možné očekávat zásadní vliv složení tohoto orgánu na změnu politické orientace.

⁴² Tento názor však na základě srovnání estonského parlamentarismu a finského poloprezidentského systému zpochybňuje Sairoff (1999: 121-124).

4 Autoritativní režimy v kontextu doby

Po první světové válce bychom na mapě Evropy našli 29 větších suverénních státních útvarů. Úkolem této kapitoly není ani v nejmenším poskytnout ucelený výčet těchto států a charakterizovat jejich režim. Pokusím se pouze nastínit obecnou situaci v Evropě, abychom si mohli lépe uvědomit v jakém prostředí se zrodil estonský autoritativní režim. Ve dvou z těchto zemí se setkáváme s čistým příkladem totalitního režimu – německý nacismus a komunismus v Sovětském svazu. Ve třetí zemi – v Itálii, nacházíme fašistický režim balancující mezi totalitarismem a autoritarismem. Přestože právě zde dosáhla totalitní ideologie fašismu své autentičtější podoby, samotná praxe režimu má blíže k autoritarismu (Linz 2000). Jako demokratické můžeme oproti tomu označit 12 zemí. Ve Velké Británii, Irsku, Nizozemsku, Lucembursku, Švýcarsku, Finsku a ve třech skandinávských státech nebyla demokracie zásadním způsobem ohrožena. Další dva demokratické státy – Francie a Belgie, čelily v průběhu třicátých let vážnému nebezpečí ze strany krajní pravice, ale politickou krizi se podařilo zvládnout v ústavních intencích za pomoci systémových stran. V Československu došlo k omezení demokratických principů primárně z mezinárodněpolitických příčin (Mnichovská krize), ale autoritativní tendence vycházející zevnitř samotného státu a společnosti také nelze opomenout.

Při členění režimů do jednotlivých kategorií nastává nevyhnutelně problém s terminologií. Pokud budeme brát příslovce demokratický a jeho negaci nedemokratický, za jasně definované pojmy dostáváme se k prvotnímu rozdělení států, které jsme provedli o několik řádků výše. Nedemokratické režimy jsou podle Linze (2000) dělitelné na dvě velké skupiny – totalitarismus a autoritarismus. Doposud jsme hovořili o formách vlády. Ale do diskuze vstupují i další pojmy jako je fašismus, nacismus a komunismus, které korespondují spíše s ideologií než se samotnou formou vlády, avšak není možné je od samotné podoby režimu striktně oddělit. Takže například fašismus není kategorie shodná s totalitarismem nebo autoritarismem, ale je to určitá podoba nedemokratické ideologie, která se může promítnout do podoby konkrétního režimu (Balík, Kubát 2004).

Ve zbývajících 14ti zemích meziválečné Evropy se dříve nebo později etabloval nedemokratický a zároveň netotalitní režim. Přes veškeré odlišnosti, které mezi sebou jednotlivé režimy v těchto státech měly existují nepopíratelně i četné aspekty, které je spojují. Většina z těchto států se vejde do Linzovy (2000) definice autoritativních

režimů. Není snahou autora hledat či dokonce uměle konstruovat podobnosti mezi těmito 14ti nedemokratickými režimy. Nikdo nepochybuje o tom, že rozdíl mezi korporativistickým pojetím státu v Salazarově Portugalsku a víceméně tradičním charakterem Zogovy Albánie je propastný. Co je pro většinu těchto režimů přesto typické, je jejich pravicově konzervativní orientace a negace levice, někdy nejenom komunistické. Tento charakter je vnějškově přibližuje fašistické ideologii a z toho pramení časté zmatení pojmů.

V celé řadě těchto čtrnácti zemí je možné úspěšně pochybovat o tom, zda vůbec po první světové válce zažily autentický demokratický režim. Elity v mnoha z těchto zemích zcela odmítly demokratickou legitimitu a demokracii jako takovou. Toto, ale není případ tří pobaltských republik. Zejména v případě Lotyšska a Estonska je oprávněná argumentace, že se v těchto státech etabloval fungující demokratický systém, který ovšem nepřekonal rozsáhlou krizi.

„Our minimal definition of legitimacy, then, is a relative one: as legitimate government is one considered to be the least evil of the forms of government. Ultimately, democratic legitimacy is based on the belief that for that particular country at that particular historical juncture no other type of regime could assure a more successful pursuit of collective goals“ (Linz 1978: 18). Ve světle tohoto tvrzení je relevantní se ptát, do jaké míry může demokracie obstát v soutěži s alternativním režimem, který je signifikantní částí obyvatelstva nahlížen jako vhodnější pro dosažení kolektivních cílů. V současnosti je v rozvinutých státech téměř bezvýhradně přijímána idea, která hovoří o demokracii jako o jediném možném a správném zřízení. V meziválečné Evropě nebyla demokratická idea přijímána s takovou samozřejmostí. Jako prostředek k dosažení oněch cílů byly brány v potaz i jiné varianty politického uspořádání společnosti. Pro demokracii v dnešní době hovoří také skutečnost, že neexistuje viditelná fungující alternativa, a proto je stěží možné odkazovat na příklad státu, ve kterém by fungoval jiný režim než demokratický a který by byl alespoň minimálně úspěšný. Prvním předpokladem pro doložení tohoto tvrzení je omezení naší úvahy na rozvinuté státy. Rozvojové státy i přesto, že představují z kvantitativního hlediska většinu států světa, nemají rozhodující vliv na utváření veřejného mínění a nejsou přijímány jako vzor pro politické uspořádání ostatních států.⁴³ Ze států, které lze

---

⁴³ Toto tvrzení je samozřejmě relativizováno momentem svého formulování. Současný vývoj je možno chápat i jako potupnou korozi modelu, kdy jsou rozvinuté státy brány jako vzor a standard pro méně

pro jejich polohu, či stupeň ekonomického rozvoje považovat za součást západního světa, který je ztotožňován se světem rozvinutým, jsou ty státy, které nesplňují výše zmíněný standard, ostrakizovány. Také jejich hospodářské výsledky nevytváří podmínky pro to, aby byl jejich model považován za úspěšný a hodný následování.

Takto popsaná situace, však není platná pro realitu dvacátých a třicátých let minulého století. Linz (1978: 18) v tomto kontextu upozorňuje na dopad úspěchu nedemokratických režimů v Itálii a později v Německu, které poskytl příklad relevantní životaschopnosti jiného než demokratického režimu ostatním státům Evropy. Je třeba upozornit i na skutečnost, že v meziválečných letech neutrpěly státy odklonivší se od demokracie výraznou ztrátu prestiže na mezinárodním poli.

4.1 Autoritativní režimy v Pobaltí

Ve všech mladých pobaltských republikách došlo v meziválečném období k zániku demokratického režimu. Mnohé osud těchto mladých demokracií spojuje, ale přesto nalézáme mezi jednotlivými změnami značné rozdíly. Tři pobaltské země se předně odlišují ve způsobu, jakým došlo k ustavení autoritativního režimu. V litevském případě se jednalo o převzetí moci opoziční skupinou za podpory armády a příčiny je možné spatřovat především v mezinárodním postavení země a akutních vnitropolitických problémech. V Estonsku a Lotyšsku měly příčiny naopak dlouhodobý a chronický charakter a byly provedeny aktéry etablovanými ve stávajícím politickém systému bez přímé účasti armády. Lotyšský prezident Ulmanis na rozdíl od estonského Päťse směřoval k vůdcovskému principu a spojení postu premiéra s prezidentským úřadem tuto tendenci jenom potvrzuje (Hope 1974: 63). Také působení opozice bylo v Lotyšsku mnohem více omezováno. Jak v Litvě, tak v Lotyšsku byl patrný mnohem vyhraněnější nacionalismus přerůstající až v konfrontaci s národnostními menšinami, který nebyl v Estonsku přítomný (Vardys 1978: 78-79). U Päťse můžeme sledovat jasněji definovaný obdiv ke korporativnímu uspořádání státu.

Taagepera (1993: 49) provádí stručnou charakteristiku tří autoritativních režimů v Pobaltí. V případě Litvy, kde se poslední parlamentní volby konaly v roce 1926, hovoří o částečném uvolnění poměrů v roce 1938. Ve stejném roce došlo ke zmírnění autoritarismu i v Estonsku. Demokratizačnímu procesu v Estonsku přičítá větší hloubku než vývoji v Litvě. V Lotyšsku podle Taagepery nedošlo do sovětské okupace

---

rozvinuté státy. S rostoucí silou některých rozvojových zemí poroste i jejich vliv a tím pádem se může jejich politické uspořádání utkat se zaběhnutým ideálem západní demokracie.

k žádným výrazným změnám, přesto vyjadřuje naději, že i zde by k uvolnění v určitém časovém horizontu došlo.

Zvláštní postavení zaujímá v této části Evropy Finsko, ve kterém se po celou dobu udržel demokratický režim. Finsko má v daném období, ze socio-ekonomického hlediska, ještě velice blízko ke třem pobaltským republikám a přesto byl tamější vývoj diametrálně odlišný. To, že se ve Finsku udržela demokracie má celou řadu příčin. Mezi nejviditelnější z nich, které tak mohou posloužit jako referenční body při studiu příčin kolapsu demokracie, patří zaprvé odlišný historicko-politický vývoj v oblasti politické samosprávy a zadruhé institucionální nastavení ústavy poskytující mnohem silnější postavení výkonné složce moci než u zbylých tří států.⁴⁴

4.2 Estonsko

Je nezbytné pokusit se estonský režim klasifikovat. Budeme vycházet z Linzovy (2000) typologizace nedemokratických režimů. Jednoduše můžeme vyloučit, že by se v Estonsku jednalo o totalitní režim. Ze sedmi Linzových typů (Linz 2000: 184-261; Balík, Kubát: 56-61) připadají v úvahu *Byrokraticko-militaristický režim*, *Organicko-etatistický režim* a *Mobilizační autoritativní režim v postdemokratické společnosti*.

Estonský režim byl svým charakterem byrokraticko-militaristický autoritativní režim. Postavení civilní a vojenské složky bylo přibližně rovnocenné. Režim měl po celou dobu své existence civilní charakter a rozhodně není možno hovořit o vládě vojenské junty. Na druhou stranu je ale nutné přiznat, že vliv armády byl značný a bez její podpory by se režim zřejmě jen stěží udržel. Laidoner se stal jedním z exponentů režimu, několik vysokých důstojníků bylo nominováno do kabinetu a armáda měla vliv i v určitých sférách politického rozhodování (Lipping 1974: 213; Kasekamp 2000: 120-131).

Kromě aspektů, které hovoří pro byrokraticko-militaristický charakter režimu, je ale možné vysledovat i otevřené tendence k ustavení korporativního systému. Zde bych ale spíše mluvil o mentalitě představitelů režimu, než o reálném vytvoření takového systému. Vedle dvou existujících stavovských komor bylo nově ustaveno 15 dalších. Stavovské organizace měly v ideálním případě nahradit politické strany jako prostředek politické participace a z toho důvodu také byly reprezentovány v druhé komoře parlamentu. Pro představitele režimu byla individuální práva neoddělitelná od nutnosti

---

⁴⁴ Podrobně k problematice zachování demokracie ve Finsku viz Siaroff (1999) nebo Jutikala, Pirinen (2001).

kolektivního úsilí o blaho celku. Idea korporativismu byla podle Hope (1974: 64) v podání estonských elit extrémně nejasná. Spojovala koncept ohraničené či řízené demokracie, komunální samosprávu a tržní hospodářství s posilováním státních zásahů do ekonomické i sociální sféry. Přes tuto nejasnost je typické, že byla idea korporativismu považována za modifikaci demokracie a proto měla elita specifickou mentalitu odlišnou od čistě demokratického smýšlení.

Režim byl svou praxí *byrokraticko-militaristický* a svou mentalitou *organicko-etatistický*. Je možné, že pokud by se režim udržel delší dobu, bylo by *organicko-etatistického* režimu skutečně dosaženo. Korporativistické tendence je možné sledovat především v druhé fázi autoritativního režimu po konsolidaci moci. Přes vznik různých stavovských organizací a jejich reprezentaci ve druhé komoře parlamentu, se režim neodhodlal odstranit kulisy přímo volené dolní komory. Konsolidovaný autoritativní režim v Estonsku je tedy možno řadit na pomezí byrokraticko-militaristických a organicko-etatistických autoritativních režimů. V případě, že by hnutí vapsů nakonec uchopilo moc, je možné, že by nový režim směřoval ke kategorii *mobilizačního autoritativního režimu v postdemokratické společnosti*. Hnutí mělo výraznou, byť ne úplně vyhraněnou ideologii a dařilo se mu mobilizovat široké masy obyvatelstva. Obyvatelstvo od hnutí očekávalo provedení rozsáhlých změn stávajícího systému (Uustalu 1952: 204). Je tudíž oprávněné předpokládat, že by bývalo mohlo dojít k nastolení tvrdší formy autoritarismu, než která byla v Estonsku přítomna za Päsova režimu.

Je možné estonský režim označit za fašistický? Problém takto položené otázky se skrývá už v samotné vágnosti definice fašismu. Pokud se totiž přesuneme od abstraktního konceptu fašismu ke konkrétním případům, zjistíme, že jen překvapivě málo z nich je možné k tomuto konceptu přiřadit (Paxton 1998: 1-5). Je nesporné, že estonský režim vykazoval některé vnějšíkové znaky, které ho mohou spojit s fašismem, ale pouhá shoda několika vnějších charakteristik nestačí k přiřazení jevu k určité kategorii. Na předešlých řádcích bylo předloženo mnoho atributů, které estonský autoritativní režim jednoznačně odlišují od fašistických režimů.

Závěr

Vývoj v meziválečném Estonsku nebyl v evropském kontextu výjimečný. Ve druhé polovině 30. let se ve střední a východní Evropě udržely pouhé 2 ostrovy demokracie – Československo a Finsko. Přesto mělo Estonsko svá specifika. První ústava ovlivněná euforií z poprvé v historii nabyté svobody byla nadmíru liberální. Zaručovala občanům, včetně příslušníků národnostních menšin rozsáhlá práva a svobody. Hlavním, a jak se později ukázalo problematickým, znakem ústavy bylo postavení jednotlivých mocí. Znění ústavy determinovalo chronické potíže celého systému. Politická reprezentace měla před vznikem samostatného státu jen omezené možnosti získat zkušenosti se správou věcí veřejných. V tomto ohledu mělo Estonsko horší výchozí postavení než Finsko či Československo. Přes veškeré obtíže, které demokratický estonský režim bezesporu vykazoval, můžeme tvrdit, že Estonsko bylo fungující demokracií, která měla dobré vyhlídky k trvalejšímu udržení. Jak ale ukázala hospodářská krize, jednalo se pouze o vnější zdání a estonská společnost nebyla schopna překonat rozsáhlejší krizi bez omezení demokratického principu.

Za kolapsem demokracie v meziválečném Estonsku stojí celý komplex příčin. Nejprve bychom měli přijmout premisu, že v daném geografickém prostoru a časovém úseku se z čistě empirického hlediska dal obdobný vývoj očekávat. Nicméně takové tvrzení nám nemůže postačovat a můžeme ho považovat pouze za obecný trend dané doby. Demokracie skutečně nebyla zrovna „v módě“ a to bezesporu v mnoha případech usnadnilo její demontáž. I když měl tento trend posilující roli v procesu zániku demokracie, neměl rozhodně postavení příčiny. Mezi objektivní příčiny obecného rázu naopak patří téměř nulová zkušenost estonských elit nejenom s demokratickou politikou, ale s politikou vůbec. Dále je možné spatřovat příčinu v příliš liberálním nastavení ústavního pořádku v průběhu etablování demokratického systému, jež bylo zapříčiněno počáteční převahou levicových politických sil, které neměly potenciál zůstat rozhodující silou politického systému i v následujících letech. Slabost exekutivy a přílišný vliv politických stran vedoucí až k partitokracii se staly předmětem rozsáhlé kritiky obyvatelstva. Podoba ústavy vedla k hlubokému rozkolu mezi stranami podporujícími demokratický režim. Společně s negativním pohledem na politiku, která byla ať už oprávněně či neoprávněně považována za zkorumpovanou, se mohl stát politický systém jako celek a ústava jako jeho konkrétní chybný bod snadným terčem

antisystémové opozice. Doposud zmíněné prvky působily negativně na politický systém, ale samy o sobě neměly potenciál přivodit zánik demokracie.

Tím, co iniciovalo počátek konce demokracie v Estonsku, byla hospodářská krize. Ta zapříčinila prohloubení chronických problémů, ze kterých se tak staly skutečné katalyzátory krizového vývoje. Hospodářská krize přinesla změnu v postavení a chování obyvatelstva, které začalo požadovat změnu systému. Změna ústavy se stala rozhodujícím předpokladem kolapsu demokratického režimu. Demokratické strany nebyly schopny nalézt kompromisní řešení a společně se postavit za demokratický režim. Nebezpečí ze strany antisystémové opozice bylo reálné a konkrétní političtí aktéři z řad stran podporujících demokratický režim přistoupili k řešení, které jednoznačně překročilo rámeček demokratické politiky. Není možné jejich činy obhajovat, protože sami promarnili možnost postupovat v intencích ústavy a zamezit vzrůstu antisystémového hnutí, čímž sami přivodili zánik demokracie.

Rozhodující význam pro zánik demokracie měla aktivita antisystémového hnutí vapsů. Nemůžeme ho však brát jako prvek exogenní. Naopak vyrůstalo z všeobecné atmosféry, která odmítala příliš liberální ústavu. O tom, že idea silné exekutivy získala postupně širokou podporu obyvatelstva, hovoří i postupný přesun volební podpory na pravou část politického spektra. Většina společnosti byla především v období hospodářských obtíží ochotna obětovat část svých práv výměnou za posílení exekutivy, které mělo vést ke zlepšení životních podmínek. Dá se říct, že autoritativní režim Konstantina Pätsa v určitém smyslu reflektoval vůli velké části obyvatelstva.

Kolaps demokracie v Estonsku měl bezesporu své systémové příčiny – diskutabilní podoba ústavy upřednostňující reprezentativnost na úkor akceschopnosti a z toho pramenící podoba politického systému, hospodářské obtíže a neřešená otázka změny ústavy. Tyto jevy vedly k vzrůstu antisystémové opozice, se kterou se systémové strany opět ze systémových příčin nebyly schopny efektivně vypořádat. Na druhou stranu musíme vždy pamatovat na to, že historie je v konečném důsledku tvořena především konkrétními akcemi jedinců v určitém čase a prostoru. Hodnotit jaké důsledky pro osud demokracie v Estonsku měly jednotlivé dějinné události je především úkolem historiků. Autor nicméně doufá, že se mu podařilo prokázat, že tyto události měly svůj širší rozměr a pozadí.

Na základě zkoumání konkrétních aspektů režimu, můžeme konstatovat, že od roku 1934 do sovětské okupace nebyla v Estonsku přítomna demokracie (v měřítkách následné sovětské okupace je však rozdíl mezi Pätsovým autoritativním režimem a

demokracií vcelku zanedbatelný). Estonsko patří mezi typické příklady umírněného autoritativního režimu. Jeho hlavním cílem bylo přinést pořádek do politikařením zmítané společnosti a s tím spojená konsolidace poměrů v zemi. Na ideologické rovině byl adorován právě řád, kolektivismus a ideál zdravého patriotismu až nacionalismu, který však nepřerostl v šovinismus. Vztah režimu a jeho elit k demokracii je poněkud dvojnásobný. Nikdy nedošlo k odmítnutí demokracie jako takové a režim dokonce usiloval o nabytí demokratické legitimacy, což se projevilo v přijetí nové ústavy. Zvržena byla pouze specifická podoba demokracie, která se v Estonsku vyskytovala před převrácením. Původní extrémně liberální demokracie, podle Pätsova přesvědčení neodpovídala stavu Estonské společnosti a musela být tedy nahrazena lepší formou vlády. Odpovědí měl být koncept „řízené demokracie“.

Nejednalo se v žádném případě o režim totalitní či k totalitarismu směřující a jeho podobnost s fašismem je pouze vnější. Je pravda, že byla přijata mnohá opatření prosazovaná původně vapsy, ale jednalo se o program blízký mentalitě hlavních představitelů režimu. Na rozdíl od fašistů neusilovali představitelé autoritativního režimu o přeměnu společenského řádu v revolučním duchu a jednalo se o elity kontinuálně přesahující z demokratického do nedemokratického období. Snažili se především zachovat stávající řád před novým radikálním proudem, jímž byli vapsové. Vzhledem k tomu, že je sporné označovat i samotné vapsy za fašistickou organizaci, není adekvátní spojovat estonský režim s fašismem.

Režim neusiloval o absolutní kontrolu společnosti a její splynutí se státem. Existovala snaha mobilizovat obyvatelstvo a usměrňovat jeho politickou participaci pomocí všennárodní organizace, ale ta bezesporu neměla charakter totalitní strany a sloužila primárně jako nástroj výkonu moci. V žádném případě nebyla jejím zdrojem. Snahou bylo společnost především odpolitizovat a tím zklidnit. Režim se soustředil především na kontrolu moci a její nedemokratický výkon se snažil zakrýt vytvářením demokratických kulis. To jestli měli představitelé režimu v úmyslu stanout postupně v čele skutečně demokratizačního vývoje je nejasné, ale nemůžeme to vyloučit. Estonský autoritativní režim se také neuchyloval, s výjimkou okamžiku samotného převzetí moci a reálného ohrožení, k tvrdým represivním zákrokům vůči opozici. Zjednodušeně můžeme říci, že omezoval pouze politická práva, ale lidská práva zůstala zachována. Z hlediska typologizace se estonský režim pohybuje na rozhraní mezi byrokraticko-militaristickými a organicko-etatistickými režimem.

Summary

The aim of this thesis was to describe and analyze the development that Estonia experienced in the interwar period and that ended up in a non-democratic form of government. Generally speaking this development is not an exceptional one in the context of that time since only very few democracies survived in Central Eastern Europe region.

The subject of the thesis is further divided into three main areas. Firstly, the author has outlined the main characteristics of the democratic regime in Estonia. As has been shown the structural and institutional aspects had much to do with the collapse of democracy. The first constitution to be drafted immediately after the end of the independence war reflected the leftist and radical democratic atmosphere in the society and thus was extremely liberal. The imbalance between the legislature and executive would prove to be a key problem afterwards. Also generally lower level of political culture contributed to the breakdown of democracy. Nevertheless, had the economic crisis not occurred, Estonia would have had fair chance to maintain the democratic regime.

Secondly, the thesis deals with the incapacity of the democratic regime to properly address the crisis situation that had emerged in the early 1930's in more detail. It appears that three main causes – impacts of the worldwide economic crisis, erroneous institutional framework provided for by the constitution, and the activity of the far right Vaps movement, accounted for the fall of the democratic regime. The economic downturn seems to be responsible for intensifying the effect of immanent chronic malfunctions while the Vaps had become the curtail actor during the constitutional crisis and subsequent *coup d'état*. Päts' personal ambitions should be also considered an influential factor in the process of the breakdown.

Third area which has been examined is the authoritarian regime itself. The authoritarian regime should be understood as a direct reaction to the failure of democracy in the first place. Even though the elites tried to create an impression of democratic legitimacy, a fully competitive electoral struggle was not permitted in Estonia. Therefore the regime lacked the essential condition of democracy. On the other hand, the opposition was never severely persecuted and limited pluralism existed. This supports the notion that the Estonians experienced a classic example of an authoritarian regime according to Linz's typology during the interwar period.

Seznam použité literatury

- ARENDOVÁ, Hanah (1996). *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikonymen. 679 s. ISBN 80-86005-13-5.
- BALÍK, Stanislav; KUBÁT, Michal (2004). *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán. 168 s. ISBN 80-86569-89-6.
- Economic Structure of Estonia and Her National Output. *The Baltic Times*. May 1932, No. 1, s. 7.
- HLOUŠEK, Vít (2002). Stranické systémy pobaltských států v první fázi demokratické politiky. *CEPSR* [online], no. 1, vol. 4. [cit. 2009-05-09]. Dostupné z WWW: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=54>>. ISSN 1212-7817.
- HOPE, Nicolas (1994). Interwar Statehood: Symbol and Reality. In Graham Smith (ed.). *The Baltic States: The National Self-determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. Houndmills: Macmillan Press, s. 41-66. ISBN 0-333-57101-0.
- JUTIKKALA, Eino; PIRINEN, Kauko (2001). *Dějiny Finska*. Praha: Lidové Noviny. 408 s. ISBN 80-7106-406-8.
- KASEKAMP, Andres (2000). *The Radical Right in Interwar Estonia*. Houndmills: Macmillan Press. ISBN 0-333-73249-9.
- KIRBY, David (1995). *The Baltic World 1772-1993: Europe's northern periphery in an age of change*. New York: Longman. 472 s. ISBN 0-582-00409-8.
- KRIEGER, J. (2000). *Oxfordský slovník světové politiky*. Praha: OTTOVO nakladatelství. 1090 s. ISBN 80-7181-463-6.
- KUULI, Olaf. (1975). *Six Years of Fascist Dictatorship in Estonia*. Tallinn: Perioodika. 104 s.
- LAINOVÁ, Radka (2001). Estonsko v březnu 1934 – legální převrat? *Historický obzor*. Vol. 12, No. 9-10, s. 217-222. ISSN 1210-6097.
- LAINOVÁ, Radka; HLAVIČKOVÁ, Zora; STRAKA Michal (2003). *Diktatury v rukavičkách?* Praha: Triton. 159 s. ISBN 80-7254-334-2.
- LINZ, Juan J. (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 130 s. ISBN 0-8018-2009-x.
- LINZ, Juan J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder: Lynne Rienner. 343 s. ISBN 1-55587-890-3.
- LIPPING, Imre (1974). The Emergence of Estonian Authoritarianism. In Arvis Ziedonis, William L. Winter, Mardi Valgemäe (eds.). *Baltic History*. Columbus: Association for the Advancement of Baltic Studies, s. 209-216.
- MASARYK, Tomáš G. (2005). *Světová revoluce: za války a ve válce, 1914-1918*. Praha: Masarykův ústav AV ČR. 639 s. ISBN 80-86495-27-2.
- METCALF, Lee Kendall (1998). The Evolution of Presidential Power in Estonia, 1920-1992. *Journal of Baltic Studies*. Vol. 29, No. 4, s. 333-352. ISSN 0162-9778.
- MIKKEL Evald (2006). Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished. in Susanne Jungerstam-Mulders (ed.). *Post-communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate, s. 23-49. ISBN 978-0-7546-4712-6.

- MILJAN, Toivo (2004). *Historical dictionary of Estonia*. Lanham: Scarecrow Press. 558 s. ISBN 0-8108-4904-6.
- NOVÁK, Miroslav (1997). *Systémy politických stran: Úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha: Sociologické nakladatelství. 275 s. ISBN 80-85850-22-2.
- O'CONNOR, Kevin (2003). *The History of the Baltic States*. Westport: Greenwood Press. 220 s. ISBN 0-313-32355-0.
- PARMING, Tõnu (1975) *The Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia*. London: Sage Publications. 73 s. ISBN 0-8039-9913-5.
- PAXTON, Robert O. (1998) The Five Stages of Fascism. *The Journal of Modern History*. Vol. 70, No. 1, s. 1-23. ISSN 0022-2801.
- RAUCH, Georg von (1995). *The Baltic states: the years of independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917-1940*. London: Hurst. 265 s. ISBN 0-903-98300-1.
- RAUN, Toivo (1982). Estonian Social and Political Thought, 1905 – February 1917. In Andrew Ezergailis, Gert von Pistohlkors (eds.) *Die baltischen Provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917*. Köln – Wien: Böhlau, s. 59-72. ISBN 3-412-01582-2.
- RAUN, Toivo (2001). *Estonia and the Estonians*. Stanford: Hoover Institution Press. 366s. ISBN 0-8179-2852-9.
- SARTORI, Giovanni (2005). *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. Praha: CDK. 466 s. ISBN 80-7325-062-4.
- SUURSÖÖT, O (1932). State Economy of Estonia. *The Baltic Times*. May, No. 1, s. 2.
- SAIROFF, Alan (1999). Democratic Breakdown and Democratic Stability: A Comparison of Interwar Estonia and Finland. *Canadian Journal of Political Science*. Vol. 32, No. 1, s. 103-124. ISSN 0008-4239.
- ŠVEC, Luboš (1993). Meziválečné Lotyšsko a Estonsko a krize parlamentarismu. *Dějiny a současnost*. Vol. 15, No. 6, s. 12-17. ISSN 0418-5129.
- ŠVEC, Luboš; ŠTOL, Pavel; MACURA Vladimír (1996). *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 424 s. ISBN 80-7106154-9.
- ŠVEC, Luboš (2001). *Československo a pobaltské státy 1918-1939*. Praha: Karolinu. 352 s. ISBN 80-246-0165-6.
- ŠVEC, Luboš (2006). *Personální kulturní autonomie v Estonsku a podmínky její aplikace: (Komparace meziválečného a současného modelu)*. Praha: Fakulta sociálních věd UK. 24 s. Edice: Pražská sociálně vědní studia, Teritoriální řada. ISSN 1801-5999.
- TAAGEPERA, Rein (1993). *Estonia: Return to Independence*. Oxford – Boulder: Westview Press. 268 s. ISBN 0-8133-1703-7.
- The Estonian New Constitution Enters with Great Celebrations (1938). *The Baltic Times*. January 3rd, No. 1, s. 1.
- The Cabinet of Ministers for the Republic of Latvia: Ex Prime Ministers of the Republic of Latvia* [online]. 2006- [cit. 2009-04-27]. Dostupné z WWW: <<http://www.mk.gov.lv/en/mp/lr-ex-mp/>>.
- The Constitution of the Esthonian Republic: Passed by the Constituent Assembly on 15th June, 1920* [online]. [cit. 2009-05-09]. Dostupné z WWW: <<http://www.hot.ee/almanach/constitution1920.htm>>.

The Constitution of the Estonian Republic: Seaduste Kogu (Code of Laws), Band I, Edition of 1938, Part 1, Law No 1 [online]. [cit. 2009-05-09]. Dostupné z WWW: <<http://www.hot.ee/almanach/constitution.htm>>.

UUSTALU, Evald (1952). *The History of Estonian People*. London: Boreas. 261 s.

VARDYS, Stanley V (1978). The Rise of Authoritarian Rule in the Baltic States. In Stanley V. Vardys, Romauld J. Misiunas (eds.). *The Baltic States in peace and war, 1917-1945*. University Park, London: The Pennsylvania State University Press, s. 65-80. ISBN 0-271-00534-3.

ZAKARIA Fared (2005). *Budoucnost svobody: neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Academia. 363 s. ISBN 80-200-1285-0.

Seznam příloh

Příloha č. 1 (tabulka): Podíl pravicových a levicových stran v Riigikogu: 1920-1932.

Příloha č. 2 (tabulka): Průměrná vládní stabilita parlamentních systémů meziválečné Evropy ve dnech (zdroj: Linz 1978: pozn. 44, str. 111-112).

Příloha č. 3 (tabulka): Poměr mezi stabilitou vlád a zánikem demokracie.

Přílohy

Příloha č. 1 (tabulka): Podíl pravicových a levicových stran v Riigikogu: 1920-1932.

(zdroj: Parming 1975: tab. 1, str. 113; Kasekamp 2000: tab. 1, str. 14; Raun 2001: 109 použítá metoda výpočtu: Mikkel 2006: tab. 2.5, s. 33).

Volby	1919	1920	1923	1926	1929	1932
Pravicové strany	6,7	21	27	37	38	42
Středové strany	25	40	36	28	26	23
Levicové strany	65	29	20	24	25	22
Komunisté	-	5	10	6	6	5
Národnostní menšiny	3,3	5	7	5	5	8
Pravice/levice	0,26	0,85	1,17	1,32	1,32	1,53

Příloha č. 2 (tabulka): Průměrná vládní stabilita parlamentních systémů meziválečné Evropy (zdroj: Linz 1978: pozn. 44, str. 111-112).⁴⁵

	před krizí	po krizi	celé období	režim ⁴⁶
Portugalsko	117 dnů	-	117	1
Španělsko	166	101	126	1+2
Jugoslávie	154	-	154	1
Francie	239	165	198	0
Německo	210	258	219	2
Rakousko	267	149	243	2
Itálie	260	-	260	1
Estonsko⁴⁷	333	191	289	2
Belgie	432	285	359	0
Finsko	294	592	383	0
Československo	340	537	406	0/2
Norsko	441	469	450	0
Irsko	368	750	456	0
Švédsko	461	694	539	0
Spojené království	668	1035	778	0
Nizozemsko	996	730	848	0
Dánsko	533	4750	1135	0

⁴⁵ Stabilita vlád je vyjádřena v průměrné délce trvání vlád. Rozdělení na předkrizové a pokrizové období je s výjimkou Estonska plně převzato z Linze (1978).

⁴⁶ Osud demokratického režimu: 0 – demokracie se zachovala, 1- demokracie zanikala před krizí, 2 – demokracie zanikla po krizi.

⁴⁷ Zde byla provedena změna původního Linzova výpočtu. Kabinet, který byl v úřadě od 9.6.1929 do 3.2.1931 Linz počítá mezi kabinety před depresi, je však vhodnější řadit ho mezi pokrizové kabinety, protože jeho pád byl již spojen s příchodem krize (Parming 1975).

Příloha č. 3 (tabulka): Poměr mezi stabilitou vlád a zánikem demokracie.⁴⁸

	Stabilita ve dnech za celé období	před krizí	po krizi
Demokracie zachována	495 dnů	477	584
zanikla před krizí	174	174	-
zanikla po krizi	219	244	175

---

⁴⁸ Autorův vlastní výpočet založený na příloze č. 2. Do průměru není započítáván údaj o Dánsku po krizi, protože by neadekvátně deformoval výsledek.